

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ДС/СС 05/4-02 бр. 619/1-X/1 16.05.2013. године	
--	--

ВЕЋЕ НАУЧНИХ ОБЛАСТИ
ДРУШТВЕНО-ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА

Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду је на својој V редовној седници, 16.05.2013. године – на основу чл. 221. став 1. алинеја 14. и члана 266. Статута Факултета, прихватило Извештај Комисије за докторске студије с предлогом теме за докторску дисертацију: ДРУШТВЕНИ КОРЕНИ ПОЛИТИЧКИХ ПРЕВРАТА У АРАПСКИМ ЗЕМЉАМА ПОЧЕТКОМ ХХІ ВЕКА, докторанда мр Дејана Радиновића.

За ментора је одређен проф. др Слободан Антонић.

Доставити: 1х Универзитету у Београду 1х Стручном сараднику за докторске дисертације 1х Шефу Одсека за правне послове 1х Архиви	ПРЕДСЕДНИК ВЕЋА Проф. др Милош Арсенијевић
---	---

Факултет <u>Филозофски</u>	УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ Веће научних области друштвено-хуманистичких наука (Назив већа научних области коме се захтев упућује)
<u>04/1-2 бр. 6/2325</u>	
(број захтева)	
<u>17.05.2013.</u>	
(датум)	

ЗАХТЕВ

за давање сагласности на предлог теме докторске дисертације

Молимо да, сходно члану 46. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду («Гласник Универзитета», бр. 131/06), дате сагласност на предлог теме докторске дисертације:

Друштвени корени политичких преврата у арапским земљама

почетком XXI века

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА ОБЛАСТ социологија

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Дејан (Мирко) Радиновић

Назив и седиште факултета на коме је стекао високо Филозофски у Београду образовање:

Година 2009. дипломирања:

Назив мастер рада:

Развој Светског социјалног форума

Назив факултета на коме је мастер рад одбрањен: Филозофски

Година одбране мастер рада: 2010.

Обавештавамо вас да Наставно-научно веће је

на седници 16.05.2013. одржаној

размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације.

	ДЕКАН ФАКУЛТЕТА <u>Проф. др Милош Арсенијевић</u>
--	--

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ

за кандидата Дејана Радиновића

Име и презиме ментора: Слободан Антонић

Звање: Редовни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. (2010): „Неовеберијански приступ друштвеној слојевитости“, *Социологија*, год. LII, бр. 1 Посебног издања, стр. 159-192.
2. (2009): "Статусна анализа: допуна или алтернатива класне анализе?", *Социолошки преглед*, год. XLIII, бр. 4, стр. 481-502.
3. (2006): „У одбрану Парсонсовог схватања моћи“, *Социолошки преглед*, год. XXXX, бр. 1, стр. 57-79.
4. (2006): „Криза демократије и транснационалне елите“, *Филозофеме 4: зборник Српског филозофског форума*, ур. Никола Кајтез, стр. 69-87. Нови Сад: СФФ.
5. (1995): *Изазови историјске социологије: теоријско-методолошки проблеми изучавања еволуције предграђанских друштава*. Београд: Институт за политичке студије.

Заокружити одговарајућу опцију (А, Б, В или Г):

А) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији техничко-технолошких, природно-математичких и медицинских наука ментор треба да има најмање три рада са SCI, SSCI, AHCI или SCIE листе, као и Math-Net.Ru листе.

Б) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији друштвено-хуманистичких наука ментор треба да има најмање три рада са релевантне листе научних часописа (Релевантна листа научних часописа обухвата SCI, SSCI, AHCI и SCIE листе, као и ERIH листу, листу часописа које је Министарство за науку класификовало као M24 и додатну листу часописа коју ће, на предлог универзитета, донети Национални савет за

високо образовање. Посебно се вреднују и монографије које Министарство науке класификује као M11, M12, M13, M14, M41 и M51.)

В) У случају израде докторске дисертације према ранијим прописима за кандидате који су стекли академски назив магистра наука ментор треба да има пет радова (референци) које га, по оцени Већа научних области, квалификују за ментора односне дисертације.

Г) У случају да у ужој научној области нема квалификованих наставника, приложити одлуку Већа докторских студија о именовању редовног професора за ментора.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

Датум _____

М.П.

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за социологију

Предлог теме докторске дисертације:

**Друштвени корени политичких преврата у арапским земљама
почетком XXI века**

Ментор: проф. др Слободан Антонић

Студент: Дејан Радиновић
Број индекса: 1С 11-1

Образложење предмета истраживања

Основна намера овог рада је препознавање и анализа узрока друштвеног незадовољства у земљама арапског света који су уз утицај спољног фактора, пре свега великих западних сила, били пресудни за талас политичких превирања који је задесио арапски свет почетком XXI века. У складу са наведеним, предмет студије је, као што и сам назив имплицира, стање у друштвима арапских земаља које је претходило низу револуционарних преврата који је свој почетак имао крајем 2010. године у Тунису, а потом се преко Египта и Либије из региона Северне Африке у различитом обиму прелио на већи део земаља Блиског истока.

У овој студији се заостатак у модернизацији арапских друштава приказује као основни предуслов таласа протеста који је захватио арапске земље крајем прве декаде XXI века, а тиме и предуслов несумњивог уплитања спољног фактора. Наиме, у подељеним друштвима, каква су арапска, у којима само владајућа елита и државни чиновнички апарат ужива бенефиције и прима неограничена средства добијена продајом природних ресурса, док је највећи део становништва лишен тих погодности и живи на ивици егзистенције, тензије су неизбежна последица. Неограничена и репресивна употреба апарата силе, а ограничен приступ државним службама, школству и здравству, високо заступљена корупција, као и немогућност запослења и тиме условљено одлагање заснивања породице, али и технолошко и инфраструктурно заостајање у односу на развијени део света, проблеми су којих је популација млађе животне доби која је у већини у овим земљама постала и те како свесна.

Међутим, како је заостатак у модернизацији био нужан, тј. неопходан, али не и довољан услов да би се талас протеста распламсао и попримио револуционарни карактер, анализа узима у обзир и спољни фактор, који се имајући у виду преклапање интереса различитих глобалних и регионалних актера посматра

вишедимензионално. Стога је поред усмерености на анализу друштвених околности као централог питања, посебна пажња у раду усмерена и на незаобилазни спољни фактор. Али циљ овог рада није дефинисање и потврђивање утицаја спољног фактора као пресудног за сценарио деструкције, безвлашћа и хаоса у којем су се нашле најразвијеније земље арапског света, јер је вишедеценијско присуство великих сила, нарочито западних, у овом делу света и њихово мешање у унутрашња питања неспорно. Циљ је како је већ указано дефинисање унутрашњих друштвених чинилаца који су у међусобном преплитању и ланчано повезани довели до експлозије акумулираног незадовољства и смене диктаторских режима.

Мотив за одабир ове специфичне теме за истраживање лежи у настојању да се на један свеобухватан и мултидисциплинарни, али ипак доминантно социолошки начин истражи деценијама акумулирано незадовољство арапских друштава укоренењено у заостајању у односу на глобалне модернизацијске токове који су посебно дошли до изражаја низом протеста, немира и политичких преврата незабележених у скорашњој историји. Мотивација за анализу ових догађаја који су у виду домино ефекта захватили већину арапских земаља је с једне стране била додатно појачана чињеницом да се ради о делу света који је по много чему комплексан и често присутан у свакодневним медијским извештајима, а о коме се заправо, посебно у нашој земљи, зна веома мало. С друге стране, у покушајима да се из социолошке перспективе продубе сазнања о овим друштвима, показало се да се српска научна мисао студиозно бавила арапским светом углавном из историјског и културно-религијског угла посматрања, укључујући политичко-економске анализе, док је социолошки аспект тек у сегментима уочљив и практично занемарљив. Уједно, унутар српске научне литературе, која обрађује арапски регион, не постоје студије новијег датума које би пружиле додатна сазнања о демографским показатељима, те политичким, економским и религијским проблемима, поделама и изазовима који спутавају развој земаља тог региона. Наведени разлози, очекивани допринос српској социолошкој науци отварањем питања које до сада није било разматрано, те истовремена актуелност предмета истраживања, у великој мери одабрану тему докторског рада чине релевантном.

Преглед досадашњих истраживања

Будући да је тема којом се ова студија бави везана за процес који још увек траје, а истраживања која се непосредно или посредно односе на Арапско пролеће су тек у зачетку, увид у преглед досадашњих истраживања има одређена ограничења. Наиме постојећа истраживања, на која се ослања и ова студија, се пре свега баве узроцима и досадашњим током таласа незадовољства и побуне, јер је анализа последица због неизвесности коначних исхода и даље у сфери претпоставки, предикција и социолошко-имагинативних експланација.

Истовремено, извесно ограничење представља и то што је искључено позивање на аналитичке студије домаће научне мисли јер се овом темом до сада напосто на студиозан начин нико није бавио. Међутим, тиме је и изазов аналитичке обраде ове глобално актуелне теме већи, као и одговорност која произилази из тога што ће истраживање које ће се спровести бити једна од полазних основа будућим истраживачима ове комплексне проблематике.

Дакле, током истраживачког процеса, могуће је усмеравање пажње пре свега на резултате појединих студија објављених у иностранству, како би се изнетим аргументима скренула пажња и указало на један нови начин сагледавања ситуације,

посебно из угла аутора из региона Блиског истока и Северне Африке чији поглед на актуелна политичка превирања је свакако обogaћен посматрањем из непосредне близине или чак учешћем у истима.

Међу истраживањима чији резултати ће се анализирати је и студија „Арапске побуне: шта свако треба да зна“ (‘The Arab Uprisings: What Everyone needs to know’, 2012), америчког историчара Џејмса Л. Гелвина (James L. Gelvin), у којој аутор разматра различите одлике друштвеног и институционалног развоја арапских земаља које су у већој или мањој мери допринеле релативно брзом слому режима, а од којих у основи зависи и начин на који ће бити постављени темељи нове друштвене и државне структуре и да ли ће промене бити само привидне или стварне.

Анализирајући узроке револуционарног таласа Гелвин приступа овој проблематици на три равни. Тако се на друштвеној равни усмерава на питање идентитета и полази од разматрања постојања хомогености арапског света и узајамне идентификације Арапа имајући у виду с једне стране „замишљену арапску заједницу“ (Gelvin, 2012:3), а с друге арапски национализам који у препознавању панарапског идентитета никако не искључује државни идентитет. Друга раван, која је политичка, приказује политички живот пре побуне, анализирајући уобичајеност ауторитарних владавина и монархијског уређења у арапским земљама. Надовезујући претходна два угла анализе на трећу, економску раван, Гелвин разматра ниво економске развијености, растуће сиромаштво и утицај неконтролисаног раста цена хране у контексту варнице која је покренула талас захтева за демократским променама, бољим условима живота и већим људским правима.

Посебно анализирајући стање у Тунису, Египту, Јемену и Либији Џејмс Л. Гелвин у својој студији узроке побуне види у дугогодишњим ауторитарним владавинама омогућеним с једне стране економским утицајем, а с друге спољном подршком, при чему се прво односи на систем функционисања „рентијерских земаља“ односно контролу над нафтним и гасним ресурсима, а друго се односи на елементе америчке спољне политике. Због усмерености привреде на експлоатацију нафте и гаса, те рудне ренте као примарног економског извора прихода у арапском

свету државе су доминантни економски актери што „омогућава држави да се веже за становништво преко покровитељских спона. Такође омогућава држави да поткупи другачије мишљење“ (Gelvin, 2012:8), чиме се деценијски однос државе и грађана може сумирати фразом „бенефити за сагласност“ (Gelvin, 2012:8).

Џејмс Гелвин је у својој студији дао једно од најконкретнијих објашњења циљева у америчког ангажмана у региону. Према њему „током Хладног рата Сједињене Државе су покушавале да постигну шест циљева у региону: спрече експанзију совјетског утицаја; осигурају приступ Запада нафти; обезбеде мирно решавање конфликта и одржавање регионалне равнотеже моћи; потпомогну стабилне прозападне државе у региону; очувају независност и територијални интегритет државе Израел; заштите морске путање, линије комуникације и линију повезивања Сједињених Држава и Европе са Азијом“ (Gelvin, 2012:8). Директна и индиректна подршка ауторитарним режимима била је последица уверења да само снажни, ауторитарни режими могу обезбедити брз економски развој и бити препрека ширењу социјалистичких идеја међу становништвом арапских земаља и уопште совјетског утицаја на овај део света. Завршетком Хладног рата пет од шест политичких циљева је остало у игри, с тим што су „после 11.9. Сједињене Државе додале још један политички циљ који се испоставио даљом коришћу за пријатељске режими: Сједињене Државе су прогласиле глобални рат против тероризма“ (Gelvin, 2012:9).

Следеће истраживање чији ће закључци бити узети у обзир је „*Свекодневни арапски идентитет: дневна репродукција арапског света*“ (‘Everyday Arab Identity: The Daily Reproduction of the Arab World’, 2013), у којем британски политиколог Кристофер Филипс (Christopher Phillips), у једном делу анализира однос савременог арапског идентитета и државе, а у другом улогу медија у обликовању арапског национализма и транснационалног арапског идентитета. Овим истраживањем настоји се указати зашто, на који начин и у којим облицима се репродукује арабизам. Кључно питање које се разматра у овој студији односи се на то зашто владајући режими промовишу и одржавају арапски идентитет и то како је арапски идентитет у интеракцији са државним идентитетом.

Ово истраживање је од изузетне важности за разумевање утицаја како пропаганде, тако и изградње панарапског идентитета посебно у контексту све већег утицаја регионалних и глобалних медија који превазилиazeћи државне границе промовишу јединствену арапску културу и језик. Из угла арапског национализма ова студија испитује актуелну репродукцију арапског идентитета у односу на религију и државу. Кроз дешавања у Сирији и Јордану, као две студије случаја, Филипс анализира импликације свакодневног арапског идентитета на западно виђење Блиског истока и међународне односе за маља овог региона. Уједно се анализира шта арапски национализам односно арабизам представља данас, по чему се овај „нови арабизам“ разликује од Насеровог унитарног „старог арабизма“, потом зашто су владајући режими одржавали арапски идентитет у интеракцији са државним идентитетом, и коначно анализирају се механизми и процеси којима су арабизам и државни национализам стварају и репродукују.

У овој студији се износи теза да је идеја панарапског идентитета и даље актуелна упркос томе што су „крах Уједињене арапске републике 1961, арапски пораз од Израела у шестодневном рату 1967, смрт Насера 1970, јачање државне моћи и успон политичког ислама 1970-их, према многим предвиђањима, требали да означе крај панарапског сна и консолидацију засебних државних идентитета“ (Phillips, 2013:1). Своје размишљање овај аутор поткрепљује запажањем да је последњих година арапски национализам све израженији, па су тако „грађани широм арапског света изашли на улице да покажу солидарност са сународницима Арапима у доба рата, попут Ирака, Либана и Палестине, и политичких промена, попут таласа продемократских побуна у 2011. познатих као "Арапско пролеће". Истовремено многи нови панарапски сателитски телевизијски канали предвођени Ал Џазиром су омогућили гледаоцима из двадесетдве различите арапске земље заједничку јавну арену за дебату, дискусију и изражавање арапске солидарности“ (Phillips, 2013:1).

На основу анализе две студије случаја Филипс износи закључак да је национализам често коришћен и од стране самих режима наводећи да „Сиријци и Јорданци задржавају снажан осећај арапског идентитета зато што је арабизам био централна компонента националистичког дискурса сваког владајућег режима

деценијама а овај идентитет је сада појачан дискурсом на који се редовно наилази на панарапској сателитској телевизији. Данашњи арабизам требао би бити редефинисан као наднационалистички: замишљена заједница у андерсоновском смислу која је подређена државном национализму, али ипак политички и културно упадљива“ (Phillips, 2013:2).

Студија *„Прилагодљиве аутократе: моћ режима у Египту и Сирији“* (‘Adaptable Autocrats: Regime Power in Egypt and Syria’, 2012), америчког политиколога Џошуе Стечера (Joshua Stacher), бави се питањем ауторитаризма у арапском свету, с акцентом на Египат и Сирију, анализирајући структуру извршне моћи, адаптивност и кооптивност елита и различитих друштвених слојева, и разматра будућност аутократских адаптација на друштвене промене.

У настојању да утврди зашто је у Египту дошло до релативно мирне смене власти, док у Сирији то није био случај, Стечер износи тезу да је узрок у неподударности аутократске моћи у овим земљама, односно у структури и оперативном деловању истичући да је за разлику од централизоване власти у Египту, власт у Сирији децентрализована. Наиме по њему „док има сличности у томе зашто су се Сиријци и Египћани побунили против својих политичких елита, чини се да постоји једна кључна разлика зашто су исходи били различити. У Египту је моћ била централизована пре побуне. Када је дошло до протеста, хомогени карактер друштва је помогао учесницима протеста да превазиђу проблеме претходног колективног деловања пошто су оставили по страни своје политичке разлике. Њихов уједињени мобилизацијски притисак, комбинован са брзом променом равнотеже моћи између снага силе и демонстраната, омогућио је динамику помоћу које су чланови централизоване владајуће коалиције требали и морали бити збачени да би се спасао режим“ (Stacher, 2012:18).

Стечер у својој анализи посебну пажњу посвећује адаптацији коју дефинише „као политички преокрет која прилагођава државу променама у окружењу (попут мобилизованијег, комплексног друштва, ослабљених економских капацитета државе, спољних притисака, итд.) без препуштања власти или жртвовања кохезије елита. Адаптација се одвија кроз контролисана отварања. Конкретно, истраживачи могу видети адаптацију када се нове групе инкорпорирају у владајућу коалицију

или када се претходно привилеговани чланови збаце“ (Stacher, 2012:22). Али, како наглашава Стечер „адаптација не значи да садашње елите настоје намерно да трансформишу или реструктурирају постојеће односе између владара и оних којима се влада“ (Stacher, 2012:22).

Наиме, у зависности од тога да ли је централизован или децентрализован, сам „капацитет политичког система да апсорбује и избаци чланове коалиције обликује процес адаптације. И египатски и сиријски системи су способни за адаптацију. Ипак, налази компликују установљену општу сагласност о ауторитарној моћи у Египту и Сирији“ (Stacher, 2012:22). Стога супротно мишљењу да је моћ у Сирији централизованија од оне у Египту, Стечер истиче управо супротно, износећи тврдњу да „у Египту централизована власт над другим државним организацијама омогућава владајућим елитама већу флексибилност управљања. Обрнуто, у Сирији, децентрализовани политички поредак присиљава елите у државним организацијама да се надмећу за утицај унутар власти“ (Stacher, 2012:22). Те је тако и реакција на протесте у ове две земље била различита.

У студији *„Арапско пролеће: крај постколонијализма“* (‘The Arab Spring: The End of Postcolonialism’, 2012), амерички социолог иранског порекла Хамид Дабаши (Hamid Dabashi), анализира друштвене и геополитичке последице Арапског пролећа по националне политичке чиниоце земаља које су захваћене овим таласом, и оних које су избегле масовне протесте и побуну, али и деловање контра-револуционарних снага. Аутор посебно разматра и активности арапских друштвених покрета супротстављајући политичку модерност, која обухвата антиколонијални национализам, социјализам Трећег света и милитантни исламизам, новој, како наводи, друштвеној модерности.

Ова студија је развијена „на централној идеји закаснелог опонирања као *modus-a operandi* ових револуционарних побуна које су преплавиле многе земље и политичка поднебља од Марока до Ирана, од Сирије до Јемена“ (Dabashi, 2012:12). Тај преломни моменат да се крене са протестима и побуном с јасним циљом смене режима уједно је по аутору означио крај постколонијализма и изменио геополитичку слику региона толико радикално да се може говорити о новој слици Блиског истока. Наиме дошло је до значајне и брзе промене колонијалне географије

региона Блиског истока и Северне Африке, али како истиче Дабаши „револти последично нису повратак ка некој апсолутистичкој идеологији, већ *поновно проналажење* космополитских световности које су увек биле присутне али потиснуте под принудом дијалектике одржаване између домаће тираније и глобалног империјализма“ (Dabashi, 2012:11)

Дабаши износи специфично виђење револуције за које сматра да су „незакључене и недовршене током којих ће националне политике имати последице транснационално, и обрнуто. Револт у Тунису био је окидач за Арапско пролеће транснационално, а транснационални револт широм региона имао је специфичне националне последице попут узајамног приближавања између Хамаса и Фатаха у Палестини, који је за узврат био окидач за одговор Палестинаца у Либану, Сирији и Јордану које су подстакле израелске снаге на напад на њихову окупирану домовину. Ова динамика наговестила је крај политике безнадежности и уобичајеног приступа, којом су САД и њихови европски и регионални савезници на једној страни и Исламска република и њени субнационални савезници – Хамас, Хезболах и Махди армија – на другој страни, држали као таоце демократске аспирације више милиона људи“ (Dabashi, 2012:12)

Још једна студија која ће бити анализирана током истраживања друштвених корена политичких преврата у арапским земљама је „*Ислам и арапско буђење*“ (‘Islam and the Arab Awakening’, 2012), Тарика Рамадана (Tariq Ramadan), професора савремених исламских студија на Оксфордском универзитету, који се у контексту промена наговештених Арапским пролећем бави питањем ислама и спремношћу на дубинске друштвене промене, с једне стране разматрајући модернизацију и секуларизам, а с друге стране исламизам и традиционализам. Истовремено, поред ова два конфронтирана приступа објашњењу стања у арапским друштвима, уједно и најзаступљенија у литератури, Рамадан у дебату као посебан сегмент анализе укључује и инволвираност Запада у припрему, ток немира и подстрекавање на насиље учесника протеста и побуњеника.

У овој студији анализирају се заједничке карактеристике масовних протеста против друштвених и економских услова, диктатуре и корупције, као и специфичности протеста у појединим земљама. Рамадан посебну пажњу усмерава

на објашњење да упркос неким тврдњама исламистички покрети нису били иницијатори протеста широм арапског света, са којима на самом почетку чак нису ни били сагласни. Наиме, како истиче Рамадан, „у Тунису, Енахда покрет се прикључио протестима неколико недеља након што су почели, баш као и Муслиманско братство у Каиру. Исто опрезно држање било је исказано у Јордану, Либији, Сирији, и чак и у Јемену. Што је још занимљивије, првим масовним демонстрацијама грубо је изашла на видело неслога унутар самих исламистичких организација – оних организација које су приказиване као високо организоване, чврсто структурисане и дисциплиноване. И у Тунису и у Египту, млађи чланови исламистичких организација прикључили су се побуни први, често противно савету хијерархије и вођству старије генерације. Они се нису обазирали на апале за опрезност, и ускоро су гласови неслагања почели да се чују унутар самих организација“ (Ramadan, 2012:14).

За овог аутора управо је то држање по страни радикалних покрета у великој мери допринело ширењу и омасовљењу протеста. Тако су „масовне, ненасилне и добро организоване демонстрације, које су скоро у потпуности биле без антизападних слогана привукле људе из свих друштвених класа, и свих политичких, религиозних, нерелигиозних и чак антирелигиозних друштвених група. Млади људи и жене су преузели видљиво и непобитно вођство, и медији су то све више уочавали. Присуство нерелигиозних људи и секулариста у Тунису и у Египту, као и високо уочљиво присуство коптске мањине на тргу Тахрир могло је да наведе на само један закључак: појавио се нови облик опозиције, са женама и мушкарцима окупљеним око нових захтева извучених из кључних вредности слободе, правде и једнакости и одбијања корупције и кронизма“ (Ramadan, 2012:15).

Значај ове студије је у анализи могућности стварања нових, отворенијих друштава у земљама региона Блиског истока и Северне Африке, као и због разматрања последица одбијања или прихватања нових вредности, пред којима ће се наћи арапска друштва, и развоја арапског идентитета у додиру са демократским принципима толеранције и плурализма. Аутор је опрезни оптимиста, а донекле и песимиста због чињенице да коначан исход побуна још увек не упућује на то да је

све решено јер је процес демократизације политичких система тек на зачетку и наилази на бројне препреке, а и безбедносна ситуација није ништа мање напета него током трајања протеста будући да су многи елементи апарата силе бивших режима и даље ван контроле нових власти.

Преглед хипотеза

Истицањем заостатка у модернизацији настоји се пре свега потврдити да до низа испољавања незадовољства у арапским земљама у исказаном обиму, и с исказаним последицама, не би дошло да је главни узрок био само воља великих сила да се изврши замена вишедеценијских владара новим марионетским фигурама. Наиме, имајући у виду у великој мери негативан однос арапске популације према политици западних земаља, тешко је замислити да би искључиво спољни утицај упркос могућности утицаја на одређене сегменте диверзификованих арапских друштава, пре свега делова виших друштвених слојева и елите, био довољан да шири друштвени слојеви у толиком броју били укључени у активности које су, и то не у свим случајевима, у директном интересу Запада.

Дакле, поред основне тезе *да је заостатак у модернизацији арапских друштава био примарни предуслов таласа протеста који је захватио арапске земље крајем 2010. године, а тиме и предуслов несумњивог уплитања спољног фактора*, овим истраживањем настоје се доказати још неке тврдње, које се надовезују на основну тезу и подржавају је у појединим елементима.

Прва хипотеза се надовезује на основну тезу размишљањем *да су протести у Тунису били резултат спонтаног окупљања народа, а у другим земљама арапског света је талас протеста уследио због раширеног уверења да су политичке промене могуће, као и преклапања интереса више фактора који су подстакли немире*. Наравно постоји могућност и да је цела ствар око протеста започела у Тунису јер је оцењено да ће се власт у тој земљи најпре урушити и тако започети домино ефекат.

Једна од помоћних хипотеза односи се на то *да је непосредан повод за дешавања на Блиском истоку и у Северној Африци проистекао из светске економске кризе* која је произвела рекордну незапосленост, пад производње због смањене потражње, раст цена хране и спекулативно банкарство.

Трећа хипотеза у први план ставља разлоге за уплитање спољног фактора, при чему се истиче *да је дестабилизација власти у арапским земљама део ширег плана најмоћнијих земаља света на челу са САД чији је непосредни циљ јачање позиције у региону из кога произилази преузимање апсолутне контроле над налазиштима нафте* којих у земљама муслиманског света има у зависности од методологије која се примењује од 66.9% до 75.9% од укупних светских резерви. Стога је спољни фактор пре свега у виду моћних нафтно-гасних корпорација од изузетног значаја.

Истовремено се настоји створити атмосфера неповерења између с једне стране шиита и сунита, а с друге секулариста и исламиста, и уз постојећу подељеност друштава изазвану вештачки исцртаним границама, настоји повећати раздор међу муслиманима у региону и по макијавелистичком принципу та подела користити као средство држања региона под контролом.

Аршини су различити, па се Израелу даје снажна подршка у обуздавању екстремиста у региону, а арапске земље са марионетским владама у служби интереса САД-а без обзира на непримерену употребу силе над демонстрантима опстају на власти и њихов легитимитет се не доводи у питање (Саудијска Арабија – нафтни ресурси и присуство америчке војске, Бахреин – седиште америчке шесте флоте). Земље које делују у супротности са интересима САД-а су на удару (Либија – одбила да 2008. уђе у AFRICOM, афричку верзију НАТО-а под контролом САД-а,

Сирија – седиште руске медитеранске флоте), а у земљама у којима је утицај САД-а на власти половичан, долази до смене власти на коју долазе флексибилнији лидери.

Свргавањем лидера земаља Северне Африке, САД су из региона Африке и Медитерана истисле растући економски, и посредно политички утицај Кине и Русије, а велике инфраструктурне послове кинеских и руских предузећа су преузеле америчке и европске корпорације. Ово је део пројекта поновног исцртавања мапе Африке која до сада није била приоритет у врху америчких глобалних интереса.

Четврта хипотеза, за разлику од претходне која у први план ставља нову регионалну прераспodelу моћи великих сила, полази од тога *да су потреси у арапском свету променили однос снага земаља у региону* јачајући позицију Ирана а слабећи позицију Саудијске Арабије. Тако је између осталог први пут после 1978. године Иран послао два војна брода кроз Суецки канал којима су египатске војне власти дале дозволу за пролазак. Трио савезника САД-а Египат-Јордан-Саудијска Арабија је уздрман јер је Хосни Мубарак изгубио власт, у Јордану краљ Абдулах (Абдуллах) покушава да држи ствари под контролом, а Саудијска Арабија покушава да опстане као водећа земља. Уједно један од добитника таласа свргавања утицајних диктатора је и Турска која сада с новим лидерима може на основу нових односа проширити утицај на Блиски исток и Северну Африку а све у оквиру актуелног неоосманизма. Последњи потези Турске упућују на тај правац деловања.

Истраживањем ће се покушати *оповргнути и често присутно размишљање да је модерна технологија, односно комуникација преко интернета, блогова и друштвених мрежа била пресудна за масовност протеста*. Наиме иако је овакав вид комуникације свакако био значајан, он није био одлучујући, а у прилог овој тврдњи иду подаци Међународне телекомуникационе уније (International Telecommunication Union) да је највећа протестна мобилизација 2011. године забележена у земљама са најмањом покривеношћу интернетом тј. у Тунису, Египту, Либији, Сирији и Јемену.

Истовремено у раду ће се кроз анализу старосне структуре учесника протеста у арапским земљама покушати *оповргнути у медијима наметнута*

представа да је доминантно млада популација била носилац промена. Наиме, једно од првих истраживања које се бавило управо старосном структуром учесника протеста, а које је у јуну 2012. реализовали Институт за данско-египатски дијалог (Danish-Egyptian Dialogue Institute – DEDI) и Ал Ахрам центар за политичке и стратегијске студије (Al-Ahram Center for Political and Strategic Studies, ACPSS) показало је да су млади у групи старијих од осамнаест година чинили мање од половине укупних учесника протеста у Египту.

Последња, седма хипотеза, односи се на то *да арапска друштва у којима је дошло до смене власти осим замене лидера нису доживеле бољитак ни у једном од прокламованих циљева,* између осталих повећања стандарда, смањења незапослености, реформе образовања, итд., а што потврђују нови протести и захтеви за новим изборима који су уследили после смене режима.

Основни појмови

Како би се што јасније ушло у проблематику која је предмет студије, у овом делу се наводе и објашњавају основни термини који се учестало употребљавају у

раду, а чије познавање је неопходно ради потпунијег разумевања самог истраживања.

Најпре је битно разјаснити синтагму *Арапски свет*, која се односи на географски и културолошки обједињен простор насељен доминантно арапском популацијом, и у великој мери се преклапа са државама које чине МЕНА¹ регион, изузимајући Израел и наравно Турску. Међутим, овај термин како истиче Гелвин заправо „маскира чињеницу да насељеници региона нису хомогени“ (Gelvin, 2012:1). Како указује Гелвин „већина Арапа су сунити, али две арапске земље (Ирак и Бахреин) имају шиитску већину, а постоји знатан број шиита и у Либану, Јемену, Кувајту, и Саудијској Арабији. Како и владари и њихови опоненти у арапском свету понекад искориштавају поделу сунити-шиити у њихову сопствену корист, неопходно је знати да постоји разлика између две гране ислама. Знајући да је супротстављање скупова ритуала, традиција и веровања ирелевантно за разумевање побуна. Поред шиита и сунита постоје друге муслиманске секте у арапском свету. На пример владајућа група у Сирији потиче из алавитске секте која чини око 11 посто сиријске популације. Постоји исто тако и знатна хришћанска популација у арапском свету укључујући маронитске хришћане у Либану, коптске хришћане у Египту и православне хришћане широм региона. Лингвистичке и етничке мањине такође живе у арапском свету. Бербери на пример чине око половину популације Марока и око трећину популације Алжира. Тунис и Либија су домаћини берберској заједници такође. Курди који живе у арапском свету насељавају Сирију и Ирак. Обе групе имају сопствене језике“ (Gelvin, 2012:2). Регион не повезује само богата заједничка историја и културно наслеђе, већ и активни савези и организације попут Арапске лиге, Голфског савета за сарадњу, Арапског монетарног фонда, Арапског фонда за друштвени и економски развој. У

¹ Скраћеница МЕНА односи се на почетна слова енглеског превода за регион Блиског истока и Северне Африке (*Middle East and North Africa*) и у честој је употреби у академским, али и у ненаучним политичко-економским анализама. Арапски свет подразумева простор од Марока на западу, до Ирана на истоку, обухватајући дакле: Алжир, Бахреин, Египат, Ирак, Јемен, Јордан, Катар, Кувајт, Комори, Либан, Либију, Мароко, Мауританију, Оман, Палестинску територију, Саудијску Арабију, Сомалију, Судан, Сирију, Тунис, Уједињене арапске емирате и Џибути, с тим што има одступања у схватању овог термина па се у њега укључују и Западна Сахара, Израел, Иран, а неретко и Турска.

светлу догађаја који се анализирају посебну важност показали су и регионални медији (Ал Џазира, Ал Исламиа) и политичке партије и организације (Муслиманска браћа, БААТ партија, итд.).

У опису система владавине у арапским земљама незаобилазни су термини *ауторитарност* и *диктатура*. Према социологу Тодору Куљићу „ауторитарност је присутна у свим режимима у којима власт није узајамно ограничена (избори, контрола извршних органа, независно судство). Ауторитарна власт се обично спроводи принудом, а често нису унапред правно регулисане надлежности носилаца власти. Док ауторитет почива на добровољном прихватању вредности или норми, за које чланови неке групе сматрају да треба да им се покоравају, ауторитарност најчешће почива на принудном наметању“ (Куљић у Мимица, Богдановић, 2007:37). Истовремено „ауторитарне идеологије изричито истичу групу изнад појединца, правдају идеју вође и почивају на ауторитарном систему вредности“ (Куљић у Мимица, Богдановић, 2007:37).

Ауторитарност је у уској вези са диктатуром која се односи се репресивну, често вишегодишњу владавину диктатора и државног апарата који га подржава, који коришћењем апарата силе, присвајањем државне имовине и добара и суспензијом основних људских права. Диктатура је владавина мањине над већином, односно владара и елите која га подржава. Према социологу Слободану Антонићу „у најопштијем смислу речи, диктатура је владавина једног човека или мањег круга људи, који држе власт не на основу права наслеђа или поштених избора него помоћу грубе силе и застрашивања. Диктатор поседује потпуни суверенитет, тј. сва политичка моћ произилази из његове воље и неограничена је у делокругу“ (Антонић у Мимица, Богдановић, 2007:85).

Имајући у виду специфичан однос државе и религије у арапском свету, као и однос владајућих структура према онима којима се влада односно становништву, битан елеменат анализе у овом раду је и схватање *државног суверенитета*². У

² “Сувереност значи највиша власт на основу које држава има право заповедања, одлучивања и управљања над свим лицима и стварима на својој територији, независно од сваке друге власти. Зато на једној територији може да постоји само једна суверена власт која искључује сваку другу такву власт. Све друге власти морају јој бити потчињене. Отуда сувереност, с једне стране, значи највишу власт у држави, а с друге стране - независност од других држава и у односима с њима” (Милојевић, 2002:381). Да би се нека држава могла сматрати сувереном она мора поседовати спољни и

погледу разумевања суверености британски историчар Френсис Хери Хинсли (Francis Harry Hinsley) истиче да је нужно уочити процес током кога су заједница и држава постале свесне узајамне важности, односно када људи „у довољној мери напусте идеју да је држава нешто што је друштву страно и да у извесној мери почну поистовећивати њене захтеве са потребама заједнице. Концепт суверености може настати тек онда, и само онда, када држава престане да буде сегментарна“ (Хинсли, 2001:30-31). У случају арапских друштава чини се да још увек није прихваћена идеја да је држава заштитник целокупног становништва које има права и обавезе, већ само појединих делова друштва који имају корист од суверена односно централне власти. Наиме, како примећује амерички политиколог Семјуел Хантингтон „држава је у арапској средини одувек била слаба институција, слабија од других друштвених установа попут породице, религијске заједнице и владајуће класе. Приватни интерес је увек био изнад јавног интереса“ (Huntington, 1968:30).

Поред изазова редефинисања суверенитета арапске земље су изложене и притиску **неоколонијализма**, под којим се, како истиче социолог Вера Вратуша Жуњић, подразумева „процес замене старих облика директног војнобироكرатског управљања и изабљивања колонија од стране појединих колонизаторских националних држава и њихових колонијалних компанија новим облицима контроле и искоришћавања. Транснационални финансијски капитал са седиштем у најснажнијим бившим колонијалним силама остварује индиректну и колективну

унутрашњи суверенитет. Спољна сувереност се огледа у чињеници да је држава међународни субјект у различитим односима са другим државама, који с једне стране у интеракцији с другим државама испољава независност, а с друге стране кроз чланство у међународним организацијама пружа могућност равноправности и једнакости. Предуслов унутрашњег суверенитета је територија на којој држава спроводи власт. Пошто је територија битна одредница државности свака власт држи до очувања њене целовитости, што се доводи у везу са независношћу и опстанком државе. Држава је слаба ако је у немогућности да задржи територијални интегритет кроз неутралисање сепаратистичких, терористичких и других субверзивних активности. Унутрашња сувереност подразумева постојање снажног државног апарата који има највишу власт на одређеној територији коју брани надмоћном силом, неупоредивом са капацитетима неког појединца или групе. У вези са унутрашњим суверенитетом је свакако и правни ексклузивитет који подразумева немешање страних држава у јурисдикцију и унутрашње послове друге државе, осим права пренетих у надлежност међународних институција. *De jure* или легални суверенитет тиче се тако права на контролу односно супрематију државне власти која санкционише повреде државног поретка, а *de facto* или стварни на реалну контролу која се заиста спроводи.

доминацију над бившим колонијама које су стекле политички суверенитет“ (Вратуша-Жуњић у Мимица, Богдановић, 2007:361). Иако су формално независне бивше колоније суштински су под снажним утицајем бивших колонизатора што директно преко политике, економских веза и трансфера технологије, тако и индиректно преко међународних институција где најмоћније земље имају и највећи утицај.

Истовремено, арапска друштва потреса *исламски фундаментализам*, односно екстремизам и милитаризам, којим се суштински означава радикализација религијског деловања што је незаобилазна и полазне тачке у разматрању тенденција у исламском друштву. „Исламски фундаментализам нуди радикалну реинтерпретацију традиционалних исламских концепата, а његов дискурс на тему борбе служи за мобилизацију верника, скретање пажње на оне који су идентификовани као непријатељи, и подстицање да се обучавају, организују и активно учествују у борби. Тактике се разликују како неки фундаменталисти имају тенденцију да се привремено повлаче из друштва у изолационистички сепаратизам, док се други активно укључују у друштвено-политичке односе да би трансформисали друштво. Оба одговора су облици борбе, без обзира да ли се виде као одбрамбена акција против напада злих сила или офанзивне кампање за победу непријатеља и трансформацију света“ (Zeidan, 2001:27).

Подједнако ако не и важнији је концепт *политичког ислама*, односно *исламизма* својеврсна фузија политике и религије, који је системско обележје практично свих муслиманских земаља без обзира на у већој или мањој мери присутне елементе „старог“ или „новог“ исламизма. Иако се у први мах може учинити да се ради о задирању у чисто религијска питања, у суштини овде је ипак реч о политичко-безбедносном изазову јер су исламски радикализам и из њега проистекли покрети опасни због тога што им циљ деловања није примарно религијски, већ се односи на освајање државне моћи и то насилним средствима уз оправдавање истог тог насиља. По Грејему Е. Фулеру (Graham E. Fuller), америчком стручњаку за исламски екстремизам, исламизам има елементе политичке идеологије која се у зависности од историјских околности различито испољава. Наиме „исламизам је широк појам који обухвата основне прилично

шаролике и чак контрадикторне политичке, социјалне, психолошке, и економске – чак класне – функције. Представљају га различите врсте покрета који црпе главну инспирацију из ислама. Исламистички покрети данас су само најновији талас међу многим политичким и друштвеним покретима у исламској историји који су се развили из вере и културе под одређеним историјским околностима“ (Fuller, 2003:14).

Иако већина Арапа за сплет догађаја који су захватили арапски свет користи термине као што су револуција, побуна, буђење, револт, конструкт западних медија – *Арапско пролеће*, постао је доминантна одредница таласа протеста који су довели до смене вишедеценијских диктаторских режима и уздрмали стабилност владајућих елита у многим арапским друштвима. Занимљиво је да се сам термин по први пут у јавним гласилима појавио још 2003. у магазину *The New York Times*, у чланку „Сањајући о демократији“ (‘Dreaming of Democracy’), аутора Џорџа Пекера (George Packer), америчког новинара и писца, који анализира утицај САД на промену политичког система у Ираку након пада с власти Садама Хусеина. Овај термин је међу арапским ауторима први употребио још 2005. године, Саад Един Ибрахим (Saad Eddin Ibrahim) професор политичке социологије на Америчком универзитету у Каиру и председавајући Ибн Калдун центра за развојне студије, у свом коментару „Демократија на Нилу?“ (‘Democracy on Nile?’), критички усмереном ка тадашњем египатском председнику Хоснију Мубараку, а објављеном на интернет сајту *Project Syndicate*-а.

Термин *револуција* (lat. *revolutio* – преврат, преокрет) свакако је један од најзаступљенијих у објашњењу низа догађаја који су крајем прве декаде XXI века захватили земље МЕНА региона. Британски социолог Ентони Гиденс (Anthony Giddens) везујући за појам револуције одлике масовног социјалног покрета, великог процеса реформи или промена, и претњу насиљем или само насиље, дефинише револуцију као „преузимање политичке власти, често уз употребу насиља, од стране вођа једног масовног покрета, с тим да се та власт касније користи за отпочињање великих процеса реформе друштва“ (Гиденс, 2001:306). Под револуцијом се дакле подразумева насилно рушење власти, у конкретном случају диктаторских режима, омогућено масовним протестима и тзв. грађанском

непослушношћу, побуном или директном конфронтацијом с елементима грађанског рата, али се уједно односи и на стање конфузије и нестабилности које траје до успостављања новог система управљања државом које се реализује или потпуним демонтирањем старог политичког система и успостављањем новог, или реизградњом и надградњом неких његових најбитнијих сегмената, нарочито безбедносних. Да би се след догађања сматрао револуционарним потребно је да дође до остварења циљева побуне, да се изврши потпуна трансформација државе и друштва и политичко-економског поретка, као и уравнотежење моћи претходно везане за узак круг елите. До свега тога у већини арапских земаља у већој или мањој мери није дошло, осим у сегменту политичке смене власти новим фигурама на шта се у смислу политичког преврата овај рад и ограничава, те се за сада, имајући у виду да ни сам процес није завршен. може више говорити о недовршеним револуцијама. Уједно, „за друштво у коме један покрет некако успе да преузме механизам власти али потом не буде у стању да њиме делотворно влада, не може се рећи да је доживело револуцију; то је пре друштво у хаосу или оно коме прети распад“ (Гиденс, 2001:306).

Свакако један од најбитнијих сегмената студије је **социолошка трансформација** арапских друштава која обухвата читав низ промена почевши од „промене у друштвеним структурама, радним односима, урбанизацији, ставовима, веровањима, гледиштима, слободама и правима, квалитету образовања, конкурентним и компаративним предностима, као и ефикасном управљању. Процес може такође да обухвати политичку трансформацију“ (Alvi, 2005:143). Додатно оптерећење по политиколошкињи Хајат Алви (Hayat Alvi) представља то што „већи део арапског/исламског света карактерише коегзистирајућа религијска и политичка ауторитарност, чинећи друштвено-политичке промене у традиционалним системима тежим“ (Alvi, 2005:143). Будући да свака анализа социолошке трансформације обухвата као компоненте анализу социјалне репродукције, контрдикторности репродукције, праваца друштвених промена и стратегија трансформације, тако и анализа трансформације арапских друштава мора узети у обзир потенцијалне препреке на том путу, затим могућности реализације, будуће

путање и процену реализованости досадашњих стратегија и оцену оних које су планиране на том пољу.

Претходно наведени процес је, како наводи Семјуел Хантингтон, у директној корелацији са **модернизацијом** која означава „вишеструки процес који обухвата промене у свим областима људске мисли и деловања“ (Huntington, 1968:32), при чему се „основни аспекти модернизације: урбанизација, индустријализација, секуларизација, демократизација, едукација, суделовање медија, не појављују на случајан и неповезан начин“ (Huntington, 1968:32). Дакле, под овим термином се подразумева „нешто што је савремено, "западњачко", и што је супротно старовременом, "традиционалистичком". У том смислу, модернизација³ се може разумети као процес током којег неко неразвијено (не-западно) друштво поприма особине развијеног (западног) друштва“ (Антонић у Мимица, Богдановић, 2007:330).

Теоријски оквир истраживања

Предмету истраживања се аналитички приступа на различитим нивоима јер је оцењено да мултидисциплинарни приступ једини у целости пружа прецизну и јасну слику о условима који су подстакли след догађаја без преседана у новијој арапској али и светској историји. Дакле, уз доминантну социолошку анализу овој проблематици се приступа и из историјске, социо-културалне, социо-политичке и

³ У социолошкој теорији најдоминантније је марксистичко и функционалистичко објашњење модернизације. Према марксистичком становишту политичка елита је најодговорнија за заустављање или убрзавање модернизацијских токова у широком распону од научно-технолошког развоја до образовања и здравства. Ипак, како марксистичко објашњење модернизације није узело у обзир „стварање тако важних сегмената модерних западних друштава као што су тржишна привреда (капиталистички начин производње), подела власти (демократски политички систем), самосталност друштвених елита (цивилно друштво), грађански индивидуализам (људска права и слободе) итд.“ (Антонић у Мимица, Богдановић, 2007:330), овај недостатак надоместила је функционалистичка представа о модернизацији „заснована на схватању модерног друштва као јединственог система технологије, установа и вредности. Отуда је модернизација за функционалисте усклађени развој кључних делова друштвеног система – привреде, политике, управе и културе. Функционалисти врло често говоре о модернизацији на седам поља: економском, политичком, образовном, религијском, породичном, стратификацијском и психолошком“ (Антонић у Мимица, Богдановић, 2007:330-331).

социо-економске перспективе, а како овакав приступ захтева и одређено теоријско уоквиравање, у односу на област која се анализира планирано је ослањање на неколико теоријских перспектива.

Тако се при објашњењу основне тезе да је заостатак у модернизацији, као основни узрок слабе развијености земаља арапског света, изнедрио испољавање незадовољства и талас смене деценијама устоличених аутократа, приступа из функционалистичке перспективе будући да постоји извесна аналогија између парцијалности модернизацијских токова у арапским земљама и парцијалности ових токова у бившим социјалистички уређеним земљама које су по функционалистичком објашњењу на дужи рок неодрживе и неминовно воде краху система. У том смислу посебна пажња је усмерена на објашњење различитих нивоа модернизације које је дао Семјуел Хантингтон у свом делу „Политички поредак у друштвима која се мењају“, а која ће послужити као оквир за развијање теорије у овој студији.

Тако према Хантингтону док „на психолошком нивоу, модернизација подразумева фундаменталну промену у вредностима, ставовима и очекивањима“ (Huntington, 1968:32), с друге стране „на интелектуалном нивоу, модернизација подразумева огромну експанзију знања човека о његовом окружењу и ширење овог знања широм друштву, кроз повећану писменост, масовне комуникације и образовања“ (Huntington, 1968:32-33). Даље, према овом аутору, „демографски, модернизација значи промене у обрасцима животног трајања, запажање повећања очекиваног броја година живота у добром здравственом стању, повећану професионалну, вертикалну и географску мобилност и, посебно, рапидан раст урбане популације, у супротности са руралном. Социјално, модернизација тежи да употпуни породицу и друге примарне групе које имају дифузне улоге са свесно организованим секундарним заједницама које имају знатно више специфичних функција“ (Huntington, 1968:33).

На економском нивоу Хантингтон уочава диверсификацију активности „како неколико једноставних професија дају предност многим сложенјим; ниво професионалних вештине расте значајно; удео капитала према раду се повећава; натурална пољопривреда даје предност тржишној пољопривреди; и сама

пољопривреда значајно опада у односу на комерцијалне, индустријске и друге непољопривредне активности. Постоји тенденција експанзије географског оквира економске активности и централизација такве активности на националном нивоу, са појавом националног тржишта, националних извора капитала, и других националних економских институција. У догледно време ниво економског благостања се повећава а неједнакости у економском благостању се смањују“ (Huntington, 1968:33).

У погледу модернизацијских аспеката најрелевантнијих за политичку димензију Хантингтон истиче две категорије – друштвену мобилизацију, која подразумева „промене у аспирацијама појединаца, група и друштва“ (Huntington, 1968:34) и уз претходно наведени економски развој је подједнако важан сегмент. По Хантингтону као „прво, политичка модернизација подразумева рационализацију ауторитета, замену великог броја традиционалних, религијских, породичних и етничких политичких ауторитета, једним секуларним, националним политичким ауторитетом“ (Huntington, 1968:34). Затим као „друго, политичка модернизација подразумева диференцијацију нових политичких функција и развој специјализованих структура за обављање тих функција. Области посебних надлежности – правна, војна, административна, научна – постају одвојене од политичког нивоа, а аутономни, специјализовани, али подређени органи настају ради извршења тих задатака“ (Huntington, 1968:34), и као „треће, политичка модернизација подразумева веће учешће⁴ у политици друштвених група из свих делова друштва“ (Huntington, 1968:34). Ипак, ситуација се додатно компликује чињеницом да „модернизација у пракси увек подразумева промену и обично дезинтеграцију традиционалног политичког система, али не подразумева нужно и значајно померање према модерном политичком систему“ (Huntington, 1968:35).

⁴ Хантингтон указује да „проширено учешће у политици може да повећа контролу над људима од стране владе, као у тоталитарним државама, или може (34) повећати контролу владе од стране људи, као у неким демократским. Али, у свим модерним државама грађани постају директно укључени, и под утицајем су државних послова. Рационализовани ауторитет, диференцирана структура, и масовна партиципација тако разликују модерна државна уређења од предходних државних уређења. Грешка је, међутим, закључити да у пракси модернизација подразумева рационализацију ауторитета, диференцијацију структуре, као и ширење политичке партиципације“ (Huntington, 1968:34-35).

При томе дубока укорененост традиционалних парадигми у свим сегментима друштвеног живота, посебно компликује могућност брзих промена.

Арапска друштва су по многим показатељима диверзификована, и управо из те различитости и подељености и произилази нестабилност која их одликује. Управо кроз анализу узрока модернизацијских заостатака покушаће се у истраживању објаснити и унутрашњи чиниоци који одређују динамику функционисања арапских друштава у којима је с једне стране богата и готово кастински организована олигархијска мањина, а на другој страни махом обесправљена мањина са ограниченом узлазном мобилношћу.

Код анализе арапског национализма и питања арапске нације планирана је употреба етносимболистичког приступа нацији. Овај приступ, чији је један од најистакнутијих заговорника британски социолог Ентони Смит, представља синтезу модернистичког и перениалистичког истраживачког приступа у чијем средишту је позивање на етноисторију, односно комбинацију митова и стварног и прерађеног колективног памћења о заједничком етничком пореклу.

У случају објашњења положаја региона Северне Африке и Блиског истока истраживање је оријентисано на светско-системску теорију Имануела Волерстина, те уз коришћење елемената теорије зависности и теорије модернизације. На овај начин се употпуњује анализа укључивања и интервенције спољног фактора у догађаје који су знатно изменили, и даље мењају деценијски уочена арапска друштва.

Метод истраживања

У овој студији доминантно су у употреби аналитичко-дедуктивни и компаративни метод примењени на изворе података који су се током припреме истраживања показали најподеснијим за обраду задате теме. Истовремено, имајући у виду сложеност теме којом се истраживање бави, ради свеобухватног објашњења неопходно је у анализу увести и квалитативни и квантитативни метод.

За делове рада у којима се анализира стање у друштвима арапских земаља у периоду који је непосредно претходио таласу протеста, у сегментима описа тока протеста, као и за приказ социо-економских показатеља и миграторних кретања након политичких преврата као извори користиће се пре свега демографски подаци националних статистичких завода оних земаља које се обрађују истраживањем, и социо-економски показатељи⁵ развијености Међународног монетарног фонда, Светске банке, Светске трговинске организације и УНДП-а, допуњени извештајима и проценама социо-политичке ситуације релевантних међународних невладиних организација и агенција за земље о којима не постоје званични показатељи, а које су захваћене револуционарним таласом.

Посебно исцрпне податке за анализу дају Извештаји о хуманом развоју арапских земаља (Arab Human Development Report), у оквиру Програма

⁵ Важан сегмент истраживања биће и упоређивање низа података доступних на интернет страницама Светске банке - <http://data.worldbank.org/region/middle-east-and-north-africa>, потом Међународног монетарног фонда - <http://www.imf.org/external/research/index.aspx>, као и Уједињених нација - <http://www.un.org/en/development/> и Светске трговинске организације - http://www.wto.org/english/res_e/res_e.htm.

Уједињених нација за развој, који су фокусирани на Блиски исток, и чији аутори су стручњаци из арапских земаља које су предмет извештавања.

За анализу пројекција о расту популације користиће се подаци објављени у Изгледима светске популације (World Population Prospects) иза којих стоји Одсек за популацију Одељења Уједињених нација за економска и социјална питања

Преглед економских показатеља посебно је исказан у Регионалним економским погледима за Блиски исток и Централну Азију (Regional economic outlook. Middle East and Central Asia) чији издавач је Међународни монетарни фонд, као и у Годишњим економским извештајима (World Trade Report) и Међународној трговинској статистици (International Trade Statistics) иза којих стоји Светска трговинска организација.

У делу рада који се односи на приказ тока протеста користиће се на интернету доступна архивирана електронска издања магазина *The New York Times* као једног од најрелевантних глобалних новинских медија који је с великом пажњом приступио извештавању о догађајима у арапским земљама. Анализа је ипак усмерена пре свега на хронологију најважнијих догађаја који су обележили Арапско пролеће, која се може пратити прегледом дневних издања овог листа, изузимајући због објективног приступа ове студије аналитичке осврте и коментаре објављене у овом листу, будући да догађаје описују махом једнострано, са западне тачке гледишта.

При избору других извора пажња је усмерена на истраживања и научне радове у којима аутори обрађују теме релевантне за сегменте студије. Поред познатих имена светске науке у овим деловима рад се ослања и на резултате истраживања подједнако релевантних, а домаћој научној пракси слабо познатих аутора пре свега из региона који је предмет анализе, што је још један од очекиваних доприноса овог рада. Намера аутора студије је да се овај вид извора, као важна кохезивна компонента користи за појашњење одређених друштвено-историјских, религијских и политичких чинилаца, незаобилазних за приказ околности и контекста у којима су наступиле промене у земљама арапског света.

Објашњење структуре рада-очекивани резултати

Сам рад је подељен на пет поглавља од којих је свако подједнако важно за разумевање пре свега корена немира, што је примарни задатак истраживања, али и за стицање комплетне слике о току самих насилних протеста и сукоба, као и последицама по друштва арапских земаља проистеклим из револуционарних преврата. Та поглавља су: *„Арапске земље у вртлогу револуција“*, *„Социолошке детерминанте Арапског пролећа“*, *„Социо-културалне детерминанте Арапског пролећа“*, *„Социо-политичке детерминанте Арапског пролећа“*, *„Социо-економске детерминанте Арапског пролећа“* и *„Последице политичких преврата по арапска друштва и свет“*.

Арапске земље у вртлогу револуција

Прво поглавље истраживања има за циљ да с једне стране пружи ширу слику о карактеристикама протеста који су се од краја децембра 2010. године

почели ширити арапским светом, а с друге стране да у ужем смислу прикаже узроке, ток протеста и прерастање тих протеста у побуне и преврате, као и последице тих догађаја у четири земље у којима је дошло до смене режима, односно Тунису, Египту, Либији и Јемену. У овом делу рада анализира се и ток протеста и прерастање исте у побуну и грађански рат у Сирији чији исход због уплитања великих сила са Истока и Запада још увек није изврстан. Такође се разматра и случај Бахреина где је директном страном подршком Запада, али и војном подршком заливских земаља спречена смена власти.

Дакле најпре се ради објашњења спецификаума ових протеста наводе сличности у организацији протеста, истовестност момента трансформисања протеста у побуну, односно употреба истих или сличних механизма организовања. Затим се приказују доступни подаци о старосној и образовној структури учесника протеста, захтеви и циљеви протеста. Посебно се анализирају методе организације протестних окупљања при чему је незаобилазна улога савремених технологија, мобилне комуникације и интернета, и улога регионалних и глобалних медија. Даљи предмет анализе је различит одговор државних структура на протесте, па тако имамо ситуацију да се војска дистанцирала од режима у случају Туниса и Египта, а, у већем или мањем обиму, остала на страни режима у Либији, Јемену и Сирији.

Како је и почетак револуционарног таласа кренуо из Туниса, и сама анализа низа револуционарних преврата креће са случајем Туниса. Дакле, најпре се појашњава облик државног уређења Туниса, и износе основни принципи владавине Зин ел Абидина Бен Алија, а потом се указује на унутрашње узроке незадовољства његовом владавином, објашњава почетак и ток протеста и последице промена по Тунис и регион.

Након Туниса дошло је до смене владара у Египту па се у складу с тим редоследом као следећа анализира ситуација у Египту. Најпре се указује на особености државног уређења Египта, потом се износе најважнији моменти владавине Хоснија Мубарака, да би се потом прешло на објашњење узрока друштвеног незадовољства, ток протеста и последице преврата по Египат и регион.

Случај Либије је свакако специфичан јер је по први пут од избијања немира у арапским земљама дошло до директне стране интервенције како би се помогли устаници и сменио режим. По моделу претходних објашњења и овде се наводе карактеристике државног уређења, затим се описује период владавине Моамера ел Гадафија, а након тога узроци побуне и ток протеста. Како је на смену власти непосредно утицало војно ангажовање Запада посебно се анализирају последице такве одлуке имајући у виду да је након овог насилног увођења демократије Либија практично инфраструктурно уништена, а као држава распарчана и разједињена племенским сукобима.

Још једна у низу арапских земаља у којима је дошло до смене власти је Јемен. И овде се најпре појашњава државно уређење, потом владавина Али Абдулаха Салеха, а затим узроци друштвеног незадовољства. Посебност смене власти у Јемену је у томе што је Јемен најсиромашнија од свих арапских држава, без богатих нафтних поља, те су западне силе у догађања око смене биле укључене у великој мери због ранијег снажног утицаја СССР-а на овај део Арапског полуострва, како би се спречио евентуални повратак Русије, а не због марионетског владара који је након уличних немира сишао с власти.

Још једна специфична епизода у таласу протеста и побуна је случај Бахреина. Наиме ова мала арапска земља, упркос протестима против владара Хамада бин Исе ел Калифе, није претрпела никакве промене, јер је у њеном случају дошло до директне подршке режиму и то ангажманом регионалних војних снага голфских земаља. Наиме у случају Бахреина, Иран је покушао да потпомогне смену власти, али је наишао на препреку и самих САД које у Бахреину имају поморску војну базу. Поред детаљне анализе ових игара моћи, анализирају се и ток и последице угушеног протеста.

За разлику од Либије режим у Сирији се показао отпорнијим на притиске, у великој мери због подршке са Истока, пре свега Русије која поучена дешавањима у Либији покушава да избегне понављање грешке повлачења из игре и препуштања интересне зоне западним силама. Да би се разумела криза у Сирији у овом делу поглавља се даје увид у карактеристике државног уређења и владавине Башара ел Асада, затим се објашњавају узроци друштвеног незадовољства и појашњава ток

сукоба, од почетка протеста, преко прерастања у побуну и борбу за смену односно останак на власти.

Социолошке детерминанте Арапског пролећа

Други део рада има за циљ да из социолошке перспективе пружи детаљан приказ кретања арапских друштава у времену које је претходило највећем ланчаном низу протеста и побуна које су икада захватиле земље арапског света. У овом делу рада најпре се анализирају основне одлике ових друштава при чему се истиче њихова сложеност која произилази из велике подељености урбаних и руралних друштава, потом бројних племенски организованих друштава, као и значајни културни диверзитет проистекао из различитих религијских и лингвистичких колективитета.

Арапска друштва карактерише и велики утицај религије и снажна традиционалистичка укорјењеност која подразумева изражен ауторитаризам, као и посебно место породице, па је и ово незаобилазни сегмент анализе. На ово се надовезује и преглед изазова модернизације арапских друштава (Lapidus, 1999; Khan, 2012) која су упркос различитом степену развијености махом аграрна и потребна им је промена ка индустријским и постиндустријским друштвима. Овде је посебна пажња посвећена још једној веома битној особини арапских друштава, а то је њихова затвореност, нетолерантан однос према другим мањинским заједницама, нарочито верским, те родна неравноправност, кршење људских права и изражен антисемитизам.

Арапска друштва одликује и велики раздор између екстремно богате мањине и сиромашне већине, те је за стицање представе о кретањима у овој средини свакако незаобилазна и класна стратификација, разматрање класне свести, као и анализа класних односа и класне неједнакости будући да су неравномерна расподела богатства и сиромаштво један од најчешћих окидача за протесте и сукобе у друштву. Како је у сваком друштву средња класа значајан носилац развоја и промена, њена позиционираност и удео у популацији арапских земаља се такође истражује.

Будући да арапске земље насељава преко 300 милиона људи, а да се до 2020. године према подацима Светске банке (Roudi, 2001) очекује пораст броја становника на око 430 милиона знатан део истраживања је посвећен анализи демографских кретања у овим земљама посебно током друге половине XX века, као и почетком XXI века. Ово је свакако изузетно важно, посебно имајући у виду да је просечна старост популације у овом делу света испод 30 година, а да се према подацима УН (Assad, Roudi-Fahimi, 2007; Roudi, 2011) очекује да ће популација младих у старосној групи од 15-24 године 2030. године бројати 94 милиона, што је свакако значајан број. Узимајући у обзир нагли пад фертилитета реч је о очекиваном увећању од 5%, што је опет значајна разлика у односу на увећање популације од приближно 100% које је забележено у периоду од 1980. до 2010. године.

Повећана бројност популације, ратови, незапосленост, лоши услови живота и генерална безперспективност посебно за младе, узроци су сталних и све масовнијих миграција. Стога су и миграторна кретања од посебне важности за истраживање па ће се проpratити њихов ток у другој половини XX века и почетком XXI века (Yousef 1999, 2002, 2005). Свакако је важно напоменути да ће ова кретања усмерана како на нафтом богате земље региона ради проналажења запослења, тако и ка богатим земљама западне хемисфере бити све учесталија будући да према истраживањима УН већ сада популација старосне доби од 15-24 године обухвата трећину укупне популације МЕНА земаља (Fattah, 2002; Fuller, 2003; Winckler, 1998, 2005)

Социо-културалне детерминанте Арапског пролећа

У разматрању стања у арапским друштвима и проналажења узрока таласа побуна које су захватиле регион крајем прве деценије XXI века од посебне важности су и социо-културалне детерминанте. У том смислу се као битан сегмент рада наводе различита схватања арапског идентитета (Смит, 1998; Phillips, 2012; Инаџ, 2012) и чиниоци његове трансформације, при чему се посебно разматра утицај наслеђа исламског империјализма на арапски религијски и политички идентитет.

Уочава се постојање и преплитање арапског локалног, регионалног и пан-арапског односно надржавног идентитета. Истовремено уочава се и постојаност арапског национализма у великој мери антиколонијалног карактера, која се креће од пан-арабизма до унутар-арапске кохезије и у специфичној је корелацији са исламом.

Како је у арапском, доминантно муслиманском, свету ислам нераскидиво везан за државу, анализира се и овај однос, али у контексту револуционарних преврата и то с посебним акцентом на оспоравање легитимности ауторитета. Без сумње је немогуће објаснити однос државе и ислама као однос који се одвија на једном нивоу јер и унутар ислама као религије постоје бројне поделе па се у једном делу појашњава и разлика између сунитског и шиитског ислама, као и унутаррелигијско ривалство до XX века, период сарадње и конфликта током XX века, као и напетости почетком XXI века (Rogan, 2012). Будући да је већина арапских земаља по карактеру секуларна значајна пажња је усмерена на све присутнији исламски радикализам и деловање исламских фундаменталистичких покрета, односно постреволуционарне покушаје реисламизације арапских друштава (Lane, Redissi, 2009; Hodler, 2012; Ramadan, 2012). Ова тематика се додатно продубљује разматрањем односа политичког ислама и државног суверенитета, те постсекуларизма и постисламизма при контекстуализацији идеолошког оквира револуција.

У овом, трећем, поглављу рада се анализира и друштвено-историјски контекст револуција где је пажња усмерена на утицај наратива о муслиманској доминацији светом као додатној мотивацији за отпор диктаторским режимима и експонентима колонијалиста који су дугогодишњим владавинама и дугогодишњом стагнацијом развоја (Gelvin, 2012, Stacher, 2012), и неретко назадовањем, дезинтегрисали арапски свет. Посебно се разматра с једне стране однос Арапа према муслиманским колонизаторима, тј. Османлијама, као и западним освајачима који су исцртавши вештачке границе разјединили арапски свет, а с друге доба постколонијализма (Dabashi, 2012) које је уместо ослобађања и заједништва донело регионалне напетости, ратове и разједињеност. Како је у овом моменту на делу неоколонијализам и поновна дезинтеграција и деструкција арапског света и ова појава се разматра из више углова.

Социо-политичке детерминанте Арапског пролећа

Како је већ наведено да је друштвено укорењено незадовољство било неопходан, али не и довољан услов да дође до таласа протеста и насилних преврата и промене режима, неопходно је појаснити социо-политичке детерминанте које су у великој мери усмериле, подстицале и помагале или зауставиле токове промена.

Тако се у објашњењу социо-политичког контекста револуција у овом, четвртм делу рада, анализира управљачки систем ауторитарне власти присутан у арапским земљама, деловање политичких партија, позиционих и опозиционих, и деловање друштвених покрета и невладиних организација и њихово прерастање у политичке чиниоце.

У делу који се односи на обим утицаја спољног фактора најпре се износе гледишта различитих школа мишљења која се крећу у распону од истицања спољних чинилаца у први план, до оних да је тај утицај био важан али не пресудан, тј. становишта које је у складу са идејом која се заступа у овом раду. Потом се дефинишу глобални и регионални политички актери (Ayubi, 1996; Held, 2005; Alcaro, Haubrich-Seco, 2012; Wallerstein, 2012), при чему се анализирају интереси и утицај великих сила (САД, Велика Британија, Француска, Кина, Русија), као и односи моћи регионалних играча (Израел, Иран, Саудијска Арабија).

Социо-економске детерминанте Арапског пролећа

Код разматрања социо-економског контекста револуција даје се приказ специфичних одлика арапских економских система махом заснованих на рудној ренти, и износе проблеми затворених тржишта, и приступа и бројних ограничења у обављању привредних активности које поставља насилна и коруптивна власт. Такође се анализирају предреволюционарни показатељи нивоа економске развијености повезани са проблемом незапослености и сиромаштва, који су нарочито дошли до изражаја током светске економске кризе која је захватила свет

крајем 2008. године и допринела додатном паду стандарда у арапским земљама, али и подстакла нове освајачке походе на овај регион.

При анализи утицаја глобалних економских актера пажња је усмерена на степен укључености арапских земаља у глобалну економију чији капитал је присутан у светским финансијским токовима преко инвестиционих фондова, док је у земљи порекла, често изложеној економским санкцијама, махом усмерен на очување власти и луксузни стил живота владајуће мањине. С подједнаком пажњом анализирају се и интереси транснационалних корпорација (Yousef, 1999, 2005) и њихова борба за овладавање ресурсима, као и улога компрадорских елита, односно њихових експонената у усмеравању револуционарног таласа

Социо-економски контекст револуционарних преврата је несумњиво значајан будући да су се пред налетом масовних демонстрација, побуне и смене власти најпре нашле земље богате нафтним ресурсима али ван контроле западних сила. С тим у вези је и све учесталија употреба синтагме „рат за нафту“ (Gillespie, Clement, 1995) која сама по себи указује на мотиве западне подршке носиоцима побуне.

Последице политичких преврата по арапска друштва и свет

Шесто поглавље и завршни део рада представља краткорочну, средњорочну и дугорочну анализу последица низа политичких преврата у арапским земљама по регион и свет у целини, при чему се у разматрању економских последица преврата анализирају се с једне стране изазови социо-економске трансформације пред којима се налазе арапска друштва и економски показатељи који не указују на значајнији помак након промена, а с друге стране утицај нове поделе економских зона утицаја и преузимања ресурса на још неповољнију економску позицију арапске популације. Како су се након смене режима становници арапских земаља нашли и пред променом система и сусретањем са либералним и неолибералним принципима капитализма овде се разматрају и изазови и последице овакве промене по арапска друштва.

У погледу геополитичких импликација Арапског пролећа анализира се нова прерасподела регионалног утицаја између Запада и Истока, као и исламистички фактор и могућност преливања конфликта и дестабилизацију целокупног МЕНА региона. Уједно се анализира ко је револуционарним сменама власти највише изгубио како из позиције државне доминације, тако и из позиције владара који су увидевши како су прошла њихова дојучерашња „браћа“, а суочени с могућим „дисциплиновањем“ или повлачењем са трона, вољни да учине многе уступке који раније нису ни разматрани. Однос према поданицима, али и на спољном плану тако је у великој мери доживео измене у случају Саудијске Арабије, Јордана, Либана, Марока и Алжира, где је видан губитак у регионалној прерасподели моћи. С друге стране у случају Ирана имамо неуспели покушај смене из чега је уследило јачање режима, а у случају Турске, Кувајта и Катара имамо знатан добитак у овој регионалној расподели, која наравно као и у случају Уједињених арапских емирата, Омана и Џибутија, не би била могућа без снажног присуства САД.

При разматрању могућих праваца развоја арапских друштава анализирају се избори између просперитета и понора пред којима се након револуционарног таласа налази регион Блиског истока и Северне Африке. Наиме једна могућност обухвата даљу консолидацију, умиривање друштвених напетости и отварање ка глобализацијским процесима, насупрот, с друге стране, даљој диверзификацији, наставку обрачунавања са противницима власти и радикалном односу према мањинским заједницама. Уједно се настоје појаснити ефекти досадашњих покушаја демократизације (Dillman, 2002; Hinnenbusch, 2003; Shami, 2009), односно колико се у том правцу одмакло и докле се стигло у тим настојањима, имајући у виду и даље присутан образац политичког насиља карактеристичан за претходне репресивне владавине. Истовремено, анализира се у којој мери је реално преливање конфликта на друге регионе света, пре свега на остатак Африке, Азије, али и Јужне Америке, где је такође нестабилна ситуација, а друштвено незадовољство велико.

У оквиру анализе утицаја Арапског пролећа на свет, такође се проблематизује политички, економски и безбедносни утицај Арапског пролећа на Србију. У погледу политичких последица, сменом диктаторских режима Србија је изгубила још од времена СФРЈ неколико, у арапском свету политички значајних и

пријатељски наклоњених земаља које су пружале подршку у очувању територијалног интегритета. У економском погледу последице су, као и по друге мале земље које су доласком великих играча напосто истиснуте, губитак дела тржишта, посебно тржишта наоружања и војне опреме из наше земље будући да су те земље сада отворене ка Западу, као и губитак ангажовања на великим инфраструктурним пројектима посебно у региону Северне Африке, где су нека домаћа, посебно грађевинска, предузећа деценијама била присутна. Безбедносни ризици су пре свега везани за појачане миграције становника МЕНА земаља, односно све већи број азиланата који на путу ка Европској унији пролазе и кроз Србију. Наиме, иако је реч о транзиту и пре свега хуманитарним разлозима, неки од њих због својих радикалних исламистичких стајалишта могу бити и потенцијална опасност по безбедност грађана и имовине Републике Србије.

Арапски свет је свакако на прекретници, будући да су на регионалну сцену ступили нови друштвено-политички актери који суочени са изневереним очекивањима и новим протестима покушавају да уравнотеже реалност транзиције арапских земаља ка демократији, притиске исламистичких група и партија које се боре за преузимање власти, што уз нови талас миграција, ново структурисање регионалних зона утицаја и могућност нових конфликта и утицаје који долазе из неарапских муслиманских земаља, пре свих Пакистана и Авганистана, није нимало једноставно.

Структура рада:

Увод

1. Дефинисање предмета истраживања

1.1. Терминолошке одреднице истраживања

1.2. Објашњење теоријског оквира истраживања

1.3. Хипотезе и циљеви истраживања

I Арапске земље у вртлогу револуција

2.Карактеристике протеста

- 2.1.Сличности у организацији протеста
- 2.2.Структура учесника протеста
- 2.3.Захтеви и циљеви протеста
- 2.4.Методe организовања протестних окупљања
- 2.5.Различит одговор државних структура на протесте
- 2.6.Трансформација протеста у побуну/револуцију

3.Преврат у Тунису као почетак револуционарног таласа

- 3.1.Државно уређење републике Тунис
- 3.2.Владавина Зин ел Абидина Бен Алија
- 3.3.Узроци друштвеног незадовољства
- 3.4.Почетак, ширење протеста, и преврат
- 3.5.Последице промена по Тунис и регион

4.Преврат у Египту

- 4.1.Карактеристике државног уређења арапске републике Египат
- 4.2.Владавина Хоснија Мубарака
- 4.3.Узроци незадовољства
- 4.4.Почетак, ток протеста и преврат
- 4.5.Последице промена по Египат и регион

5.Интервенција и преврат у Либији

- 5.1.Карактеристике државног уређења Либије
- 5.2.Владавина Моамера ел Гадафија
- 5.3.Узроци незадовољства
- 5.4.Почетак, ток протеста и директна страна интервенција
- 5.5.Последице насилне смене власти по Либију и регион

6.Преврат у Јемену

- 6.1.Државно уређење републике Јемен
- 6.2.Владавина Али Абдулаха Салеха
- 6.3.Узроци незадовољства
- 6.4.Од протеста и уличних немира до преврата
- 6.5.Смена власти и последице промена

7.Криза у Бахреину

- 7.1. Карактеристике државног уређења Краљевине Бахреин
- 7.2. Владавина Хамада бин Исе ел Калифе
- 7.3. Зачетак и ток протеста
- 7.4. Директна страна интервенција и последице као подршка режиму
- 7.5. Последице угушеног протеста

8. Криза у Сирији

- 8.1. Карактеристике државног уређења арапске републике Сирије
- 8.2. Владавина Башара ел Асада
- 8.3. Узроци незадовољства
- 8.4. Од унутрашње напетости и протеста до побуне и грађанског рата
- 8.5. Велике силе и сукоб у Сирији
- 8.6. Последице смене или Асадовог останка на власти

II Социолошке детерминанте Арапског пролећа

9. Основне карактеристике арапских друштава

- 9.1. Урбана, рурална и племенски организована друштва
- 9.2. Културални диверзитет
- 9.3. Територијална фрагментација и подељеност арапских друштава
- 9.4. Утицај религије и континуитет традиционализма
- 9.5. Изазови модернизације арапских друштава

10. Класна дистинкција у арапским друштвима

- 10.1. Класна стратификација арапских друштва
- 10.2. Класни односи у арапским друштвима
- 10.3. Позиционираност средње класе као носиоца промена
- 10.4. Класна неједнакост и сукоби у друштву

11. Демографски показатељи у региону Северне Африке и Блиског истока

- 11.1. Природна кретања популације арапских земаља у другој половини XX века
- 11.2. Природна кретања популације арапских земаља почетком XXI века
- 11.3. Миграције арапске популације у другој половини XX века
- 11.4. Миграције арапске популације почетком XXI века

III Социо-културалне детерминанте Арапског пролећа

12. Различита схватања арапског идентитета

- 12.1. Арапски религијски и политички идентитет
- 12.2. Локални, регионални и пан-арапски идентитет
- 12.3. Арапски национализам и ислам

- 12.4.Пан-арабизам и унутар-арапска кохезија
- 12.5.Чиниоци трансформације арапског идентитета

13.Ислам и држава у контексту револуционарних преврата

- 13.1.Однос ислама и државе
- 13.2.Утицај подела унутар ислама на промене у арапским друштвима
- 13.3.Секуларизам и исламски радикализам
- 13.4.Политички ислам и државни суверенитет
- 13.5.Различита гледишта о постојању идеолошког оквира револуција

14.Друштвено-историјски контекст револуција

- 14.1.Утицај наратива о муслиманској доминацији и исламском империјализму
- 14.2.Колонијализам и дезинтеграција арапског света
- 14.3.Арапске земље у доба постколонијализма
- 14.4.Неоколонијализам и поновна дезинтеграција арапског света

IV Социо-политичке детерминанте Арапског пролећа

15.Социо-политички контекст револуција

- 15.1.Специфичности политичких система у арапским земљама
- 15.2.Репресивни однос према опонентима режима
- 15.3.Локални политички актери
- 15.4.Цивилно друштво и протести

16.Утицај спољног фактора

- 16.1.Различита гледишта на домете спољног утицаја
- 16.2.Регионални политички актери
- 16.3.Глобални политички актери и обликовање регионалних политика
- 16.4.Утицај САД и ЕУ на прилике у региону
- 16.5.Регионални интереси Русије и Кине

V Социо-економске детерминанте Арапског пролећа

17.Социо-економски контекст револуција

- 17.1.Специфичности рентијерских економских система
- 17.2.Ограничења у унапређењу привредне активности
- 17.3.Предреволуционарни показатељи нивоа економске развијености
- 17.4.Проблем незапослености и сиромаштва
- 17.5.Светска економска криза и регион

18.Утицај глобалних економских актера

- 18.1.Арапске земље и глобална економија
- 18.2.Интереси транснационалних корпорација
- 18.3.Компрадорске елите и усмеравање револуционарног таласа
- 18.4.Економске санкције као увод у дестабилизацију

VI Последице политичких преврата по арапска друштва и свет

19.Економске последице преврата

- 19.1.Економски показатељи након револуционарних преврата
- 19.2.Изазови социо-економске трансформације
- 19.3.Токови капитала и преузимање ресурса
- 19.4.Нова подела економских зона утицаја

20.Геополитичке импликације Арапског пролећа

- 20.1.Нови регионални друштвено-политички актери
- 20.2.Нова прерасподела утицаја земаља региона
- 20.3.Нова регионална (не)равнотежа моћи Запада и Истока
- 20.4.Исламистички фактор и могућност преливања конфликта
- 20.5.Безбедносни ризици нестабилности у МЕНА региону

21.Могући правци развоја арапских друштава

- 21.1.Консолидација или даља диверзификација
- 21.2.Демократизација и/или наставак ауторитарности
- 21.3.Изневерена очекивања и нови протести
- 21.4.Ублажавање друштвених тензија или даља радикализација
- 21.5.Арапска друштва и глобализацијски трендови

Закључак – Арапски свет на прекретници

Прелиминарна литература:

- **Abdelkarim, A. (ed.)** (1999). *Change and Development in the Gulf*. London: Macmillan,
- **Abdulla, A. K.** (1999). The Gulf Cooperation Council: Nature, Origin, and Process. In: **Hudson, M. C. (ed.)**. *Middle East Dilemma: The Politics and Economics of Arab Integration*, New York: Columbia University Press, pp. 150-170.
- **AbuKhalil, A.** (2002). *Bin Laden, Islam, and America's New "War on Terrorism"*. New York: Seven Stories Press
- **Akbar, A. S.** (2001). *Islam Today: A Short Introduction to the Muslim World*. London and New York: I. B. Tauris
- **Akbar, Ahmed S.** (2002): *Discovering Islam: Making Sense of Muslim History and Society*, Routledge, London
- **Akkari, A.** (2004). Education in the Middle East and North Africa: The Current Situation and Future Challenges. *International Education Journal*. Vol 5, No 2, 2004
- **Akram, S.** (2009). *Turkey's Middle East Foreign Policy*. Reflections No. 4. Islamabad: Institute of Strategic Studies
- **Alcaro, R. and Haubrich-Seco, M. (eds.)** (2012). *Re-thinking Western Policies in Light of the Arab Uprising*. Roma: Edizioni Nuova Cultura
- **Alexander, Y. and Swetnam, M. S.** (2001). *Usama bin Laden's al-Qaida: Profile of a Terrorist Network: A Comprehensive Book Exposing the World's Most Notorious Terrorist Group*. Ardsley: Transnational Publishers for the Potomac Institute for Policy Studies
- **Allan, J. A. and Allan, T.** (2002). *The Middle East water question: hydropolitics and the global economy*. London: I. B. Tauris & Co
- **Alterman, J. B.** (2000). The Gulf States and the American Umbrella. *Middle East Review of International Affairs (MERIA)*. Vol. 4, No. 4 (December 2000)
- **Alvi, H.** (2005). The Human Rights of Women and Social Transformation in the Arab Middle East. *Middle East Review of International Affairs*. Vol. 9, No. 2, pp. 142-160
- **Amin, M. et al.** (2012). *After the Spring: Economic Transitions in the Arab World*. Oxford: Oxford University Press
- **Amin, S. and Kenz, A. E.** (2011). *Europe and the Arab World*. London: Zed Books
- **Amin, S.** (2011). *The People's Spring: The Future of the Arab Revolution*. Pambazuka Press
- **Amin, S.** (2011). An Arab Springtime?. *Monthly Review*. Volume 63, Issue 05, October
<http://monthlyreview.org/2011/10/01/an-arab-springtime>

- **Ardiç, N.** (2012). Understanding the “Arab Spring”: Justice, Dignity, Religion and International Politics. *Afro Eurasian Studies*. Vol. 1, Issue 1, Spring 2012, pp. 8-52
<http://www.afroeurasianstudies.net/2.pdf>
- **Arezki, R. and Nabli, M. K.** (2012). *Natural Resources, Volatility, and Inclusive Growth: Perspectives from the Middle East and North Africa*, OxCarre Research Paper 86, Oxford: Oxford University Press
- **Amirahmadi, H.** (1996). *Oil at the Turn of the Twenty-First Century: Interplay of Market Forces and Politics*. Abu Dhabi: Emirates Centre for Strategic Studies and Research. The Emirates Occasional Papers. No. 5.
- **Андерсон, Б.** (1998). *Нација: замишљена заједница*. Београд: Плато
- **Anderson, L.** (1987). The State in the Middle East and North Africa. *JSTOR Comparative Politics* Vol. 20 No. 1 Oct. 1987
- **Assaad, R., Roudi-Fahimi, F.** (2007). *Youth in the Middle East and North Africa: Demographic Opportunity or Challenge*. Population Reference Bureau. UN
<http://www.prb.org/pdf07/youthinmena.pdf>
- **Ayubi, N. N.** (1996). *Over-stating the Arab State: politics and society in the Middle East*. London: I. B. Tauris & Co
- **Bahgat, G.** (1997). *The Persian Gulf at the Dawn of a New Millennium*. Commack: Nova Science
- **Bahgat, G.** (1998). The Gulf Monarchies: Economic and Political Challenges at the End of the Century. *Journal of Social, Political and Economic Studies*. Vol. 23, No. 2 (Summer 1998). pp. 147-175.
- **Bahgat, G.** (2003). *American Oil Diplomacy in the Persian Gulf and Caspian Sea*. Gainesville: University Press of Florida
- **Бакић, Ј.** (2006). Теоријско-истраживачки приступи етничкој везаности (ethnicity), национализму и нацији. *Социологија*. Vol. XLVIII (2006), No. 3
- **Barakat, H.** (1993). *The Arab World: Society, Culture and State*. Berkeley and Los Angeles and London: University of California Press
- **Bayat, A.** (2002). Activism and Social Development in the Middle East. *Cambridge Journals* Volume 34 Issue 01
- **Bayat, A.** (2007). *Making Islam Democratic*. Stanford: Stanford University Press
- **Beblawi, H.** (1987). Rentier state in the Arab world. In: Beblawi, H. and Giacomo L. (ed.). *The rentier state*. London: Routledge
- **Beinin, J. and Vairel, F.** (2011). *Social Movements, Mobilization, and Contestation in the Middle East and North Africa*. Stanford: Stanford University Press
- **Behr, T. and Siitonen, A.** (2013). *Building Bridges or Digging Trenches? Civil Society Engagement After the Arab Spring*. Helsinki: The Finnish Institute of International Affairs, Working Paper 77
- **Bradley, J. R.** (2012). *After the Arab Spring: How Islamists Hijacked the Middle East Revolts*. New York: Palgrave Macmillan
- **Brynen, R. et al.** (2013). *Beyond the Arab Spring: Authoritarianism and Democratization in the Arab World*. Boulder: Lynne Rienner Publishers

- **Bromley, S.** (1994). *Rethinking Middle East Politics*. Polity press
- **Brzezinski, Z. et al.** (1997). Differentiated Containment. *Foreign Affairs*. Vol. 76, No. 3 (May-June 1997). pp. 20-30.
- **Burkhart, G. E. and Older, S.** (2003). *The information revolution in the Middle East and North Africa*. Pittsburgh: RAND
- **Byman, D. L. and John R. W.** (2002). *The Persian Gulf in the Coming Decade: Trends, Threats, and Opportunities*. Santa Monica: RAND Corporation
- **Бжежински, З.** (2001). *Велика шаховска табла*. Подгорица: ЦИД
- **Бжежински, З.** (2004). *Амерички избор-глобална доминација или глобално вођство*. Загреб: Политичка култура / Подгорица: ЦИД
- **Calabrese, J.** (1998). China and the Persian Gulf: Energy and Security. *Middle East Journal*. Vol. 52, No. 3 (Summer 1998). pp. 351-366.
- **Cannistraro, V.** (2011). Arab spring: a partial awakening. *Mediterranean Quarterly*, Volume 22, Number 4, Fall 2011. pp. 36-45
- **Cleveland, W. L. and Bunton, M.** (2013). *A History of the Modern Middle East*. Boulder: Westview Press
- **Chaudhry, K. A.** (1997). *The Price of Wealth: Economies and Institutions in the Middle East*. New York: Cornell University Press
- **Chomsky, N.** (2002). 9-11. New York: Seven Stories Press
- **Chossudovsky, M.** (2011a). "Operation Libya" and the Battle for Oil: Redrawing the Map of Africa. Centre for Research on Globalization
- **Chossudovsky, M.** (2011b). *Insurrection and Military Intervention: The US-NATO Attempted Coup d'Etat in Libya?*. Centre for Research on Globalization <http://globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=23548>
- **Chossudovsky, M.** (2011c). *The "Demonization" of Muslims and the Battle for Oil*. Centre for Research on Globalization
- **Cordesman, A. H.** (2001a). *Globalism and regional security in the Middle East*. Washington: Center for Strategic and International Studies
- **Cordesman, A. H.** (2001b). The One True U.S. Strategic Interest in the Middle East: Energy. *Middle East Policy*. Vol. 7, No. 1 (March 2001). pp. 117-127
- **Corm, G.** (2009). Labor Migration in the Middle East and North Africa: A View from the Region. In: World Bank, *Shaping the Future: A Long-Term Perspective of People and Job Mobility for the Middle East and North Africa*, Background Papers
- **Criss, B. and Bilgin, P.** (1996). Turkish Foreign Policy Toward the Middle East. *MERIA Journal. The Middle East Review of International Affairs*. Volume 1, No. 1
- **Dabashi, H.** (2012). *The Arab Spring: The End of Postcolonialism*. London and New York: Zed Books
- **Dalacoura, K.** (2012). The 2012 uprisings in the Arab Middle East: political change and geopolitical implications. *International Affairs* 88, I (2012) pp. 63-79
- **Deutsch, R. S. et al.** (1997). The Challenge in the Gulf: Building a Bridge from Containment to Security. *Middle East Policy*. Vol. 5, No. 2 (May 1997). pp. 1-21.
- **Dillman, B.** (2002). *International Markets and Partial Economic Reforms in North Africa: What Impact on Democratization?*. EBSCO Publishing

- **Doran, M.** (2002). The Pragmatic Fanaticism of Al Qaida: An Anatomy of Extremism in Middle Eastern Politics. *Political Science Quarterly*. Vol. 117, No. 2 (Summer 2002). pp.177-190
- **Dorsey, J. M.** (2011). *Change in the Middle East Puts Turkey in the Eye of the Storm*. Middle East Institute
- **Duri, A. A.** (2012). *The Historical Formation of the Arab Nation*. New York: Routledge
- **Dwyer, K.** (1991). *Arab Voices: The human rights debate in the Middle East*. Berkeley and Los Angeles and London: University of California Press
- **Eickelman, D. F. and Piscatori, J.** (1996). *Muslim Politics*. Princeton and New Jersey: Princeton University Press
- **Eickelman, D. F.** (2002). Bin Laden, the Arab 'street,' and the Middle East's Democracy Deficit. *Current History*. Vol. 101, No. 651 (January 2002). pp. 36-39.
- **Esposito, J. L.** (1984). *Islam and Politics*. New York: Syracuse University Press
- **Esposito, J. L. and Voll J. O.** (1996). *Islam and Democracy*. Oxford and New York: Oxford University Press
- **Esposito, J. L.** (1997). *Political Islam: Revolution, Radicalism and Reform*. Boulder and London: Lynne Rienner Publishers
- **Esposito, J. L. and Hadadd Y. Y., eds.** (1998). *Islam, Gender and Social Change*. Oxford and New York: Oxford University Press
- **Esposito, J. L. and Voll J. O.** (2001). *Makers of Contemporary Islam*. Oxford and New York: Oxford University Press
- **Esposito, J. L. and DeLong-Bas N. J.** (2001). *Women in Muslim Family Law*. New York: Syracuse University Press
- **Еспозито, Џ. Л. прир.** (2002). *Оксфордска историја ислама*, Београд: CLIO
- **Esposito, J. L.** (2003). *The Oxford Dictionary of Islam*. Oxford and New York: Oxford University Press
- **Esposito, J. L. and Burgat F.** (2003). *Modernizing Islam: Religion in the Public Sphere in the Middle East and Europe*. London: C. Hurst & Co
- **Esposito, J. L., ed.** (2004). *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*. Oxford and New York: Oxford University Press
- **Esposito, J. L., ed.** (2004). *The Islamic World: Past and Present*. Volume I. Oxford and New York: Oxford University Press
- **Esposito, J. L. and Mogahed D.** (2007). *Who Speaks for Islam?: What a Billion Muslims Really Think*. New York: Gallup, Inc.
- **Esposito, J. L.** (2010). *The Future of Islam*. Oxford and New York: Oxford University Press, Inc.
- **Esposito, J. L. and Kalin I., eds.** (2011). *Islamophobia: The Challenge of Pluralism in the 21st Century*. Oxford and New York: Oxford University Press, Inc.
- **Fattah, H.** (2002). The Middle East baby-boom. *American Demographics*. September 1, 2002
http://findarticles.com/p/articles/mi_m4021/is_2002_Sept_1/ai_90957505/print

- **Fukuyama, F.** (2002). Крај историје и последњи човек, Подгорица: ЦИД / Бања Лука: Романов
- **Fuller, G. E.** (2003). *The future of political islam*. New York: Palgrave Macmillan
- **Fuller, G. E.** (2003). *The new demographics of the Middle East and the implications for US policy*. Brookings Institution
<http://www.brookings.edu/fp/saban/fuller20030601.pdf>
- **Gibb, H. A. R.** (1970). *Mohammedanism: An Historical Survey*. London: Oxford University Press, Inc.
- **Гиденс, Е.** (2001). *Социологија*. Подгорица: ЦИД / Бања Лука: Романов
- **Gelvin, J. L.** (2012). *The Arab Uprisings: What Everyone Needs to Know*. Oxford and New York: Oxford University Press Inc.
- **Gillespie, K., and Clement M. H. (eds.)** (1995). *Oil in the New World Order*. Gainesville: University Press of Florida
- **Gubert, F. and Nordman, C. J.** (2009). Migration from MENA to OECD Countries: Trends, Determinants, and Prospects. In: World Bank, *Shaping the Future: A Long-Term Perspective of People and Job Mobility for the Middle East and North Africa*, Background Papers
- **Gunaratna, R.** (2002). *Inside Al Qaeda: Global Network of Terror*. New York: Columbia University Press
- **Haas, M. L. and Lesch, D. W. (eds.)** (2013). *The Arab Spring: Change and Resistance in the Arab World*. Boulder: Westview Press
- **Haddad, B.** (2012). Syria, the Arab Uprisings, and the Political Economy of Authoritarian Resilience. *Interface: A journal for and about social movements*. Volume 4 (1). pp. 113-130
- **Held, C. C.** (2005). *Middle East patterns: Places, peoples, and politics*. Boulder: Westview Press
- **Henry, C. M. and Springborg, R.** (2010). *Globalization and the Politics of Development in the Middle East*. Cambridge and New York: Cambridge University Press
- **Heywood, A.** (2003). *Political Ideologies: An Introduction*. New York: Palgrave Macmillan
- **Hinnenbusch, R. A.** (2003). *The international politics of the Middle East*. Manchester: Manchester University Press
- **Хинсли, Ф. Х.** (2001). *Сувереност*. Београд: Филип Вишњић
- **Hiro, D.** (2002). *War Without End: The Rise of Islamist Terrorism and Global Response*. London: Routledge
- **Hitti, P. K.** (2002). *The History of Arabs*. New York: Palgrave Macmillan
- **Hodler, R.** (2012). *The Political Economics of the Arab Spring*. OxCarre Research Paper 101. Oxford: University of Oxford
- **Hopkins, N. S. and Ibrahim, S. E., eds.** (2006). *Arab Society: Class, Gender, Power & Development*. Cairo and New York: The American University in Cairo Press
- **Hunter, S. T.** (1988). Iran and the Spread of Revolutionary Islam. *Third World Quarterly*. Vol. 10, No. 2 (April 1988). pp. 730-749.

- **Huntington, S. P.** (1968). *Political Order in Changing Societies*. New Haven and London: Yale University Press
- **Huntington, S. P.** (1998). *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*. Подгорица: ЦИД
- **Huntington, S. P.** (2004). *Трећи талас: демократизација на крају двадесетог века*. Београд: Стубови културе
- **Husain, M. Z.** (1995). *Global Islamic politics*. New York: Harper Collins Publishers
- **Ibrahim, S. E.** (2005). Democracy on Nile?. *Project Syndicate*.
<http://www.project-syndicate.org/commentary/democracy-on-the-nile->
- **Ibrahim, S. E. and Hopkins, N. S. (eds.)** (2006). *Arab Society: Class, Gender, Power and Development*. Cairo and New York: American University in Cairo Press
- **IBRD and The World Bank** (2010). *Labor Migration from North Africa: Development Impact, Challenges, and Policy Options*, Washington: IBRD and The World Bank
- **IMF** (2012). *Regional Economic Outlook. Middle East and Central Asia*. World Economic and Financial Surveys. Washington, D.C.: International Monetary Fund
- **Inaç, H.** (2012). Transformation of the Arab Identity during the Arabic Spring. *International Journal of Humanities and Social Science*. Vol. 2, No. 23, December 2012. pp. 199-203
- **Ikenberry, G. J.** (2002). America's Imperial Ambition. *Foreign Affairs*. Vol. 81, No. 5 (September-October 2002). pp. 44-60.
- **Jaffe, A. M. and Miller, K.** (2012). The Arab Awakening and the Pending Oil Pinch. *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*
- **Joffé, G. (ed.)** (2012). *North Africa's Arab Spring*. London: Routledge
- **Kamrava, M.** (2011). *The Modern Middle East: A Political History since the First World War*. University of California Press
- **Kanovsky, E.** (2003). Oil: Who's Really Over a Barrel?. *Middle East Quarterly*. Vol. 10, No.2 (Spring 2003). pp. 51-64
- **Kaplan, R. D.** (2011). The New Arab World Order. *Foreign Policy*
http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/01/28/the_new_arab_world_order
- **Карагил, И.** (2012). *Аранско прољеће*, Нови Пазар: Хабердар / Ужице: Графичар
- **Kassir, S.** (2006). *Being Arab*. London: Verso
- **Katzman, K.** (2003). The Persian Gulf: Issues for U.S. Policy, 2003. U.S. Library of Congress. Congressional Research Service
- **Keskin, T. (ed.)** (2011). *The Sociology of Islam: Secularism, Economy and Politics*, Reading: Ithaca Press
- **Khan, M. R.** (2011). Political Islam, Democracy and Arab Spring. *Air Power Journal*. Vol. 6, No. 4, Winter 2011 (October-December)
- **Kirisci, K.** (2004). Between Europe and the Middle East: the Transformation of Turkish Policy. *MERIA Journal. The Middle East Review of International Affairs*. Volume 8, No. 1

- **Knysh, A.** (2003). A Clear and Present Danger: 'Wahhabism' as a Rhetorical Foil. *Saudi-American Forum*. Essay No. 24 (14 November 2003)
- **Kramer, M.** (1993). Arab nationalism: mistaken identity. *Daedalus*. pp. 171-206 <http://www.martinkramer.org/sandbox/reader/archives/arab-nationalism-mistaken-identity/>
- **Lane, J. E., Redissi, H.** (2009). *Religion and Politics: Islam and Muslim Civilization*. Farnham and Burlington: Ashgate Publishing Limited
- **Lapidus, I. M.** (1999). *A history of Islamic societies*. Cambridge: Cambridge University Press
- **Laipson, E.** (2002). The Middle East's demographic transition: What does it mean. *Journal of International Affairs*. Vol. 56, No. 1
- **Lewis, B.** (2002). *What Went Wrong? – The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East*. New York: Oxford University Press
- **Luciani, G. (ed.)** (1990). *The Arab state*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press
- **Luciani, G.** (2001). The EU and the Gulf Co-operation Council. *EUI Review* (Spring 2001). pp. 46-48.
- **Luomi, M.** (2008). *Sectarian Identities or Geopolitics? – The Regional Shia-Sunni Divide in The Middle East*. Helsinki: The Finnish Institute of International Affairs
- **Lynch, M.** (2011). *Will the Arab revolutions spread?*. Foreign Policy
- **Macfie, A. L. (ed.)** (2000). *Orientalism: A Reader*. New York: New York University Press
- **Malan, J.** (2011). "Democratic Turmoil" in the Arab World (Part 1): Could Western Democracy Be an Option Here?
- **Malan, J.** (2011). "Democratic Turmoil" in the Arab World (Part 2): E-Democracy and Saudi Arabia
- **Malik, A. and Awadallah, B.** (2012). *The Economics of the Arab Spring*. OxCarre Research Paper 79. Oxford: University of Oxford
- **Manhire, T. (ed.)** (2012). *The Arab Spring: Rebellion, Revolution and a New World Order*. London: Guardian Books
- **Mansour, F.** (1992). *The Arab World: Nation, State and Democracy*. London and New Jersey: Zed Books Ltd. / Tokyo: United Nations University Press
- **Merlini, C. and Roy, O. (eds.)** (2012). *Arab Society in Revolt: The West's Mediterranean Challenge*. Washington: The Brookings Institution
- **Милојевић, М.** (2002). Сувереност и територијална целовитост држава. *Анали Правног факултета у Београду*. Vol. 50. Iss. 3-4. pp. 381-386
- **Мимица, А., Богдановић, М., прир.** (2007). *Социолошки речник*, Београд: Завод за уџбенике
- **Morelli, M. and Rohner, D.** (2010). *Natural Resource Distribution and Multiple Forms of Civil War*. OxCarre Research Paper 50. Oxford: University of Oxford
- **Morse, E. L.** (1990). The Coming Oil Revolution. *Foreign Affairs*. Vol. 69, No. 5 (1990). pp.36-56
- **Moghadam, V. M.** (1998). *Women, Work and Economic Reform in the Middle East and North Africa*. Lynne Rienner Publishers Inc.

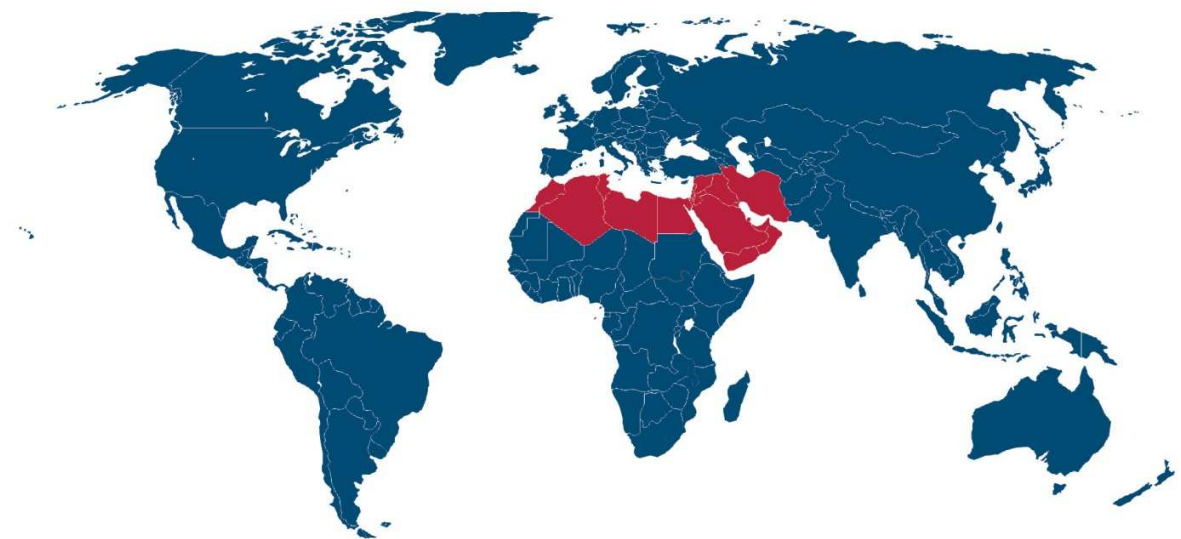
- **Mustafa, D. S.** (2012). *Arab Spring Uprisings: Revolutionary Patterns and Theoretical Explanations*. Cairo: American University in Cairo
- **Nasr, V.** (2006). When the Shiites Rise. *Foreign Affairs*
- **Noueihed, L. and Warren, A.** (2012). *The Battle for the Arab Spring: Revolution, Counter-Revolution, and the Making of a New Era*. New Haven and London: Yale University Press
- **Nye, J. S.** (2006). *Како разумевати међународне односе: увод у теорију и историју*. Београд: Стубови културе
- **Owen, R.** (2000). *State, Power and Politics in the Making of New Middle East*, London and New York: Routledge
- **Pace, M. and Cavatorta, F.** (2012). The Arab Uprisings in Theoretical Perspective – An Introduction. *Mediterranean Politics*. Vol. 17, No.2. pp. 125-138, July 2012
http://www.academia.edu/1800468/The_Arab_uprisings_in_theoretical_perspectives
- **Packer, G.** (2003). Dreaming of Democracy. *The New York Times*.
<http://www.nytimes.com/2003/03/02/magazine/dreaming-of-democracy.html?pagewanted=all&src=pm>
- **Panara, C. and Wilson, G.** (2012). *The Arab Spring: New Patterns for Democracy and International Law*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers / Brill NV
- **Phillips, C.** (2013). *Everyday Arab Identity: The Daily Reproduction of the Arab World*. London and New York: Routledge
- **Peters, J. (ed.)** (2012). *The European Union and the Arab Spring: Promoting Democracy and Human Rights in the Middle East*. Lanham and Plymouth: Lexington Books
- **Rached, E., Craissati, D., (eds.)** (2000). *Research for development in the Middle East and North Africa*, IDRC
- **Ramadan, T.** (2012). *Islam and the Arab Awakening*. Oxford and New York: Oxford University Press
- **Roberts, A.** (2003). Law and the Use of Force After Iraq. *Survival*. Vol. 45, No. 2 (Summer 2003). pp. 31-56.
- **Rogan, E.** (2012). *The Arabs: A History*. London: Penguin Books Ltd.
- **Roudi, F.** (2001). *Population trends and challenges in the Middle East*. United Nations Population Division. World Urbanization Prospects
- **Roudi, F.** (2011). *Youth Population and Employment in the Middle East and North Africa: Opportunity or Challenge*. United Nations Population Division
- **Ross, M.** (2008). Oil, Islam and women. *American Political Science Review* (February 2008). pp. 107-110, 116-121 (Available from e-journal at NULIS)
- **Roy, O.** (2007). *The Failure of Political Islam*. London: I. B. Tauris & Co. Ltd
- **Rubin, B.** (2002). *The Real Roots of Arab Anti-Americanism*. 81 *Foreign Affairs* 73
- **Ruble, B.** (2003). *Youth in the Arab world: Demography, employment and conflict*, Youth explosion in developing world cities: Approaches to reducing poverty and conflict in an urban age, Woodrow Wilson Center

- **Ruble, B.** (2006). *Youth and Violent Conflict: Society and Development in Crisis?*. UNDP
- **Russell, J. A.** (2003). Searching for a Post-Saddam Regional Security Architecture". *Middle East Review of International Affairs (MERIA)*. Vol. 7, No. 1 (March 2003)
- **Schlumberger, O.** (2005). *Rents, reform and authoritarianism in the Middle East*. German Development Institute
- **Shami, S. (ed.)** (2009). *Publics, Politics and Participation: Locating the Public Sphere in the Middle East and North Africa*. New York: Social Science Research Council
- **Sick, G. G.** (1998). Rethinking Dual Containment. *Survival*. Vol. 4, No. 1 (Spring 1998). pp. 5-32.
- **Siebert, M.** (2002). European Perspectives on the Gulf: Similarities and Differences with the U.S. *Middle East Policy*. Vol. 9, No. 3 (September 2002). pp. 94-97.
- **Смит, А. Д.** (1998). *Национални идентитет*. Београд: Библиотека XX век
- **Smith, A. D.** (2003). *Nationalism and Modernism*. London and New York: Routledge
- **Stacher, J.** (2012). *Adaptable Autocrats: Regime Power in Egypt and Syria*. Stanford: Stanford University Press
- **Sullivan, J. D. and Nadgrodiewicz, A.** (2008). *Middle East and North Africa Reform: Rooted in Economic and Political Ground*. Economic Reform Issue Paper, No. 0804. Washington: Center for International Private Enterprise
- **Танасковић, Д.** (2010). *Неоосманизам: доктрина и спољнополитичка пракса*, Београд: Службени гласник / Бања Лука: Службени гласник Републике Српске
- **Таспинар, Ђ.** (2008). *Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism*. Carnegie papers number 10. Carnegie Endowment for International Peace
- **Telhami, S.** (2002). The Persian Gulf: Understanding the American Oil Strategy. *Brookings Review*. Vol. 20, No. 2 (Spring 2002). pp. 32-35
- **Tzannatos, Z.** (2000). *Social Protection in the Middle East and North Africa: A Review*. The World Bank
- **Tziarras, Z.** (2011). The Sociology of the Arab Spring: A Revolt or a Revolution, *The Globalized World Post*.
<http://thegwpot.com/2011/08/23/the-sociology-of-the-arab-spring-a-revolt-or-a-revolution/>
- **Tziarras, Z.** (2011). New Perspectives on the Sociology of the Arab Spring – Mark II, *The Globalized World Post*.
<http://thegwpot.com/2011/12/01/new-perspectives-on-the-sociology-of-the-arab-spring-mark-ii/#more-267>
- **UN** (2011). *World Population Prospects: The 2010 Revision, Highlights and Advance Tables*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division

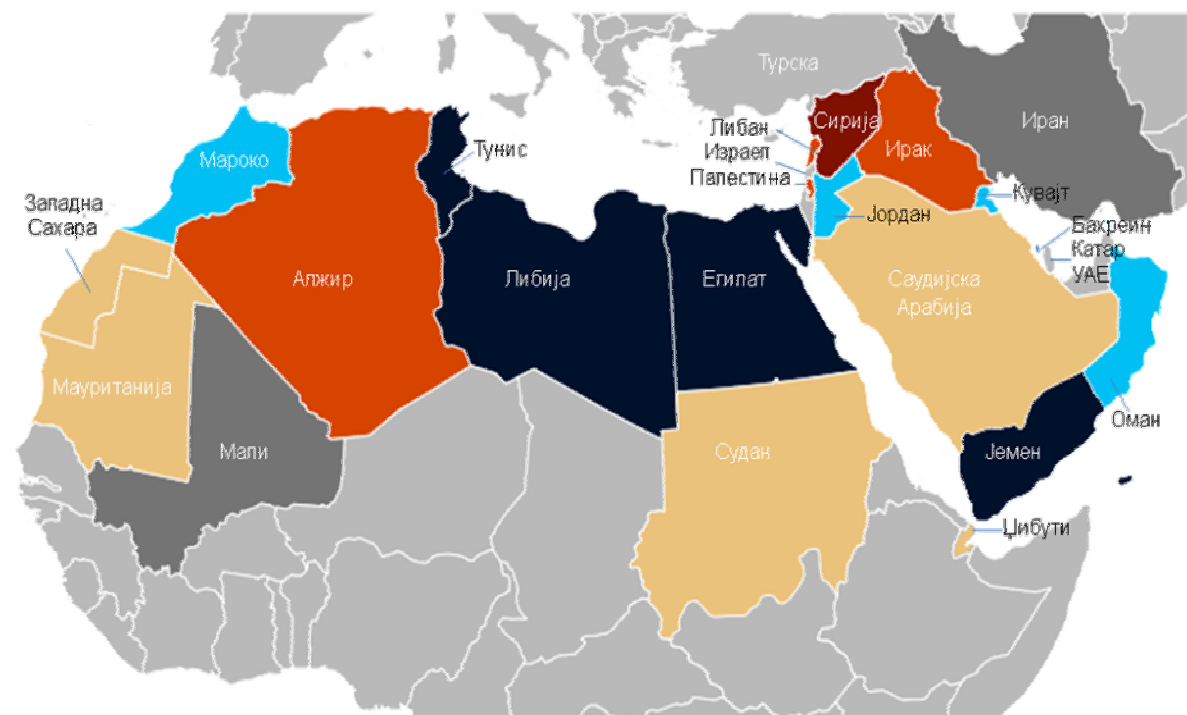
- **UN** (2011). *World Population Prospects: The 2010 Revision, Volume I: Comprehensive Tables*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division
- **UN** (2011). *World Population Prospects: The 2010 Revision, Volume II: Demographic Profiles*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division
- **UNDP** (2002). *Arab Human Development Report 2002: Creating Opportunities for Future Generations*. United Nations Development Programme / Regional Bureau for Arab States (RBAS). New York
- **UNDP** (2003). *Arab Human Development Report 2003: Building a Knowledge Society*. United Nations Development Programme / Regional Bureau for Arab States (RBAS). New York
- **UNDP** (2005). *The Arab Human Development Report 2004: Towards Freedom in the Arab World*. United Nations Development Programme / Regional Bureau for Arab States (RBAS). New York
- **UNDP** (2006). *The Arab Human Development Report 2005: Towards the Rise of Women in the Arab World*. United Nations Development Programme / Regional Bureau for Arab States (RBAS). New York
- **UNDP** (2009). *Arab Human Development Report 2009: Challenges to Human Security in Arab Countries*. United Nations Development Programme / Regional Bureau for Arab States (RBAS). New York
- **UNDP, Chaaban, J.** (2010). *Arab Human Development Report. Research Paper Series. Job Creation in the Arab Economies: Navigating Through Difficult Waters*. United Nations Development Programme / Regional Bureau for Arab States (RBAS). New York
- **UNDP, Mirkin, B.** (2010). *Arab Human Development Report. Research Paper Series. Population Levels, Trends and Policies in the Arab Region: Challenges and Opportunities*. United Nations Development Programme / Regional Bureau for Arab States (RBAS). New York
- **Wallerstein, I.** (2004). *After Developmentalism and Globalization, What?*
<http://www.iwallerstein.com/wp-content/uploads/docs/CORNELL.pdf>
- **Wallerstein, I.** (2011). *The World System After 1945. Eurozine*
<http://www.eurozine.com/pdf/2011-04-29-wallerstein-en.pdf>
- **Wallerstein, I.** (2012). *The Contradictions of the Arab Spring. Al Jazeera*
<http://www.iwallerstein.com/articles/>
- **Wallerstein, I.** (2012). *The Geopolitics of Arab Turmoil*. Al Jazeera Centre for Studies
<http://www.iwallerstein.com/wp-content/uploads/docs/wallerstein-artilce-geopolitics-arab-turmoil.pdf>
- **Weitz, R.** (1999). *After Dual Containment: U.S. Policy in a Changing Gulf. Strategic Review*. Vol. 27, No. 4 (Fall 1999). pp. 30-38.
- **Williamson, J. G., and Yousef, Tarik M.** (2002). *Demographic transitions and economic performance in the Middle East and North Africa*. In: Ismail S. (ed.), *Human capital: Population economics in the Middle East*, Cairo: American University in Cairo Press

- **Winckler, O.** (1998). Rapid population growth and the fertility policies of the Arab countries of the Middle East and North Africa. In: Jane C. et al., *Transformations of Middle Eastern natural environments: legacies and lessons*, New Haven: Yale University
<http://environment.yale.edu/documents/downloads/0-9/103winckler.pdf>
- **Winckler, O.** (2005). *Arab Political Demography*. Eastbourne: Sussex Academic Press
- **Wolfsfeld, G.** (1997). *Media and political conflict: News from the Middle East*, Cambridge: Cambridge University Press
- **World Bank** (2009). *Shaping the Future: A Long-Term Perspective of People and Job Mobility for the Middle East and North Africa*. Background Papers. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank
- **World Bank** (2009). *The Status and Progress of Women in the Middle East and North Africa*. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank
- **World Bank** (2010). *Arab Development Assistance: Four Decades of Cooperation*. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank
- **Wyrzten, J.** (2011). Reflection from Morocco on the Arab Spring. *Trajectories*, Volume 22. No. 2, Spring 2011
http://www.yale.edu/sociology/faculty/pages/wyrzten/Trajectories_Spring_2011_Vol22_no2.pdf
- **Yetiv, S. A.** (1998). The Evolution of U.S.-Russian Rivalry and Cooperation in the Persian Gulf. *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*. Vol. 21, No. 3 (Spring 1998). pp. 13-31.
- **Yousef, T. M.** (1999). Demographic transitions and economic performance in MENA. *Economic research forum*. Vol. 5, No. 4, Dec.-Jan
- **Yousef, T. M.** (2005) *Macroeconomic aspects of the new demography in the Middle East and North Africa*. Washington: Georgetown University
- **Zeidan, David** (2001): The Islamic fundamentalist view of life as a perennial battle, *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 5, No. 4, pp. 26-53
- **Zoubir, Y. H. and Amirah-Fernández, H. (eds.)** (2008). *North Africa: politics, region, and the limits of transformation*. New York: Routledge
- **Zubaida, S.** (2011). The „Arab Spring“ in historical perspective, *Open Democracy*
<http://www.opendemocracy.net/sami-zubaida/arab-spring-in-historical-perspective>
- **Zunes, S.** (2003). *Tinderbox: US Middle East Policy and the Roots of Terrorism*. London: Monroe and Zed Books

Прилог 1 – Мапа света са означеним регионом Северне Африке и Блиског истока

Прилог 2 – Мапа региона Северне Африке и Блиског истока

Революционарни преврати – Тунис, Египат, Либија, Јемен

Грађански рат - Сирија

Протести и промене владе – Мароко, Јордан, Оман

Већи протести – Алжир, Либан, Ирак

Мањи протести – Западна Сахара, Мауританија, Мали, Судан, Цибути, Саудијска Арабија

На седници Одељења за социологију одржаној 7. фебруара 2013. године изабрани смо у Комисију за одобрење теме докторске дисертације **Дејана Радиновића** припремљене под менторством проф. др Слободана Антонића. Након увида у образложење теме, Комисија подноси Одељењу и Наставно-научном Већу Филозофског факултета следећи:

Реферат о квалификованости кандидата и подобности предложене теме за докторску дисертацију

Друштвени корени политичких преврата у арапским земљама почетком XXI века

Подаци о кандидату

Кандидат Дејан Радиновић рођен је у Сремској Митровици, 4. новембра 1981. Дипломирао је социологију на Филозофском факултету Универзитета у Београду (2009), радом: *„Схватање државног суверенитета у доба глобализације“*, док је диплому мастер-социолог стекао на истом факултету (2010) одбранивши мастер рад: *„Развој Светског социјалног форума“*. Кандидат је докторант на Одељењу за социологију Филозофског факултета Универзитета у Београду (од октобра 2011). Од септембра 2011. кандидат је запослен у седишту Министарства унутрашњих послова (Сектору за ванредне ситуације) у Београду, и ангажован на пословима праћења прописа Европске уније везаних за област цивилне заштите и међународне сарадње у оквиру ЕУ пројеката и интеграција, као и на пословима координације деловања са релевантним националним институцијама и установама. Учесвовао је на неколико међународних семинара и радионица: *„Workshop on Lessons Learnt after Civil Protection Deployments“* (4-5. јун 2012. Загреб, Република Хрватска), *„Civil Military Relations / Civil Military Cooperation“* (5-9. новембар 2012. Београд, Република Србија), *“Workshop on Volunteers and Voluntary Units and Their Role in Disaster Response and Humanitarian Aid”* (27-28. новембар 2012. Софија, Република Бугарска). .

Објавио је два научна чланка у периодици. У раду *„Утицај глобализације на развој универзитетског образовања: случај Србије“* (*Национални интерес* , год. VII,

Vol. 12, бр. 3/2011 стр. 105-150), кандидат је анализирао утицај глобализације, као мултидимензионалног процеса, на образовање, указујући на актуелне позиције и могуће перспективе српске „индустрије знања“ у глобалним оквирима. У раду „Препреке и могући правци развоја социологије у Србији“ (*Социолошки преглед*, год. XLVI (2012), бр. 3-4 (Посебно издање) стр. 1215-1229), кандидат је размотрио појаву успоравања, као и застоја у развоју социологије у Србији, те настојао да одговори на питање које су грешке у том погледу чинили сами социолози, а које државне институције. У овим радовима, аутор је демонстрирао добро познавање социолошке теорије, владање класичном и савременом социолошком литературом, те коректну употребу научних метода како у истраживању, тако и у објашњењу друштвених појава.

Предмет и циљ дисертације

Предмет докторске тезе *„Друштвени корени политичких преврата у арапским земљама почетком XXI века“* је препознавање и анализа узрока друштвеног незадовољства у земљама арапског света који су, уз утицај спољног фактора, били пресудни за талас политичких превирања који је задесио арапски свет почетком XXI века. У складу са тим анализира се стање у друштвима арапских земаља које је претходило низу револуционарних преврата, описује начин избијања политичких конфликта који су резултирали променом власти, а посебно се анализирају главне социјалне (укључив и политичке) детерминанте које су доводиле до тих промена.

Циљ истраживања је да се из социолошке перспективе објасни механизам политичких промена у савременим арапским друштвима, са посебним нагласком на одговарајуће структуралне детерминанте, које су често биле занемариване у научном објашњењу. Зато кандидат жели да дође до додатних сазнања о демографским показатељима, те класним, етничким, економским, религијским и другим проблемима, поделама и изазовима који карактеришу земље тог региона. Значај овако постављеног истраживачког циља је не само у отварању питања која до сада нису била разматрана у нашој друштвеној науци, већ и у изразитој

актуелности централног предмета истраживања за боље разумевање (полу)периферијских држава, какво је и српско.

Опис садржаја (структуре по поглављима) дисертације

Рад је подељен у шест поглавља

Прво поглавље *Арапске земље у вртлогу револуција* описује протесте који су се, од краја 2010. године, почели ширити арапским светом, те донели смену режима у Тунису, Египту, Либији и Јемену. У овом делу рада анализира се и побуна (грађански рат) у Сирији чији исход још увек није изванстан. Такође се разматра и случај Бахреина где је директном страном подршком спречена смена власти.

Друго поглавље рада *Социолошке детерминанте Арапског пролећа* из социолошке перспективе описује арапска друштва у времену које је претходило протестима и побунама. Арапска друштва, по схватању кандидата, одликује раздор између богате мањине и сиромашне већине. Зато се у овом поглављу посебна пажња поклања класној стратификацији, те анализи класних односа и класне неједнакости. Такође, важан део истраживања посвећен је и анализи демографских кретања у овим земљама, посебно током друге половине XX века. Повећана бројност популације, ратови, незапосленост, лоши услови живота и генерална безперспективност посебно за младе, доводе до великог конфликтног потенцијала, или узрокују масовне миграције у нафтом богате земље региона.

Треће поглавље *Социо-културалне детерминанте Арапског пролећа* анализира различита схватања арапског идентитета, утицај наслеђа исламског империјализма на арапски религијски и политички идентитет, постојаност арапског национализма, те карактеристичан однос државе и ислама, уз све присутнији исламски радикализам. Ова тематика се додатно продубљује разматрањем односа политичког ислама и државног суверенитета, као и постсекуларизма и постисламизма.

Четврто поглавље *Социо-политичке детерминанте Арапског пролећа* разматра детерминанте које су у великој мери усмериле, подстицале и помагале или зауставиле токове промена. Тако се анализира управљачки систем

ауторитарне власти, деловање политичких партија, друштвених покрета и невладиних организација, али и утицај спољног фактора. Посебна се пажња посвећује утицају глобалних (САД, Велика Британија, Француска, Кина, Русија) и регионалних политичких актера (Израел, Иран, Саудијска Арабија).

Пето поглавље *Социо-економске детерминанте Арапског пролећа* анализира специфичне одлике арапских економских система махом заснованим на рудној ренти и затварању тржишта. Такође се анализирају предреволюционарни показатељи нивоа економске развијености повезани са проблемом незапослености и сиромаштва, степен укључености арапских земаља у глобалну економију, интереси транснационалних корпорација, као и улога компрадорских елита.

У шестом поглављу *Последице политичких преврата по арапска друштва и свет* анализирају се изазови социо-економске трансформације пред којима се налазе арапска друштва, нова подела економских зона утицаја, те последице овакве промене по арапска друштва. Такође се анализира и исламистички фактор, те могућност преливања конфликта и дестабилизације целокупног региона. Посебна пажња посвећује се политичким, економским и безбедносним утицајима Арапског пролећа на Србију.

Основне хипотезе од којих ће се полазити у истраживању

Основна хипотеза је да *заостатак у модернизацији* арапских друштава био *примарни предуслов* таласа протеста с краја 2010. године, а тиме и предуслов *уплитања спољног фактора*.

Прва појединачна хипотеза је да су протести у Тунису били резултат *спонтаног окупљања народа*, док је у другим земљама арапског света талас протеста уследио због увиђања да су политичке промене *могуће*.

Друга појединачна хипотеза је да непосредан повод за побуне проистекао из *светске економске кризе* која је произвела рекордну незапосленост.

Трећа хипотеза је да је дестабилизација власти у арапским земљама део ширег плана најмоћнијих земаља света, на челу са САД, са циљем *преузимања контроле над налазиштима нафте*.

Четврта хипотеза полази од тога да су потреси у арапском свету *променили однос снага земаља у региону* јачајући позицију Ирана а слабећи позицију Саудијске Арабије.

Пета хипотеза је да је *прецењен утицај* модерне технологије, односно комуникације преко интернета, блогова и *друштвених мрежа на масовност протеста*.

Шеста хипотеза је да је погрешан утисак створен у медијима да је доминантно *млада популација била носилац промена*.

Седма хипотеза је да арапска друштва у којима је дошло до смене власти *нису доживеле бољитак* ни у једном од прокламованих циљева (повећању стандарда, смањењу незапослености, реформи образовања, итд).

Методе које ће се у истраживању применити

Основни методи су аналитичко-дедуктивни и историјско-компаративни метод, уз метод квалитативне и квантитативне анализе. Ово сложено истраживање обухватиће коришћење различитих извора података, како примарних тако и секундарних. За основ квантитативне анализе послужиће демографски подаци националних статистичких завода оних земаља које се обрађују истраживањем, као и одговарајући социо-економски показатељи доступни у различитим базама података. У делу рада који садржи опис политичких дешавања користиће се архивирана електронска издања глобалних и регионалних новина, те одговарајући рецентни научни чланци и монографије на енглеском, немачком и шпанском језику. Код анализе арапског национализма и питања арапске нације планирана је употреба етносимболистичког приступа нацији.

Очекивани резултати и научни допринос

Овај рад може бити у теоријском и истраживачком смислу веома значајан, пре свега због свог пионирског карактера када је реч о домаћој друштвеној науци, а посебно социологији. Не само да је реч о амбицији да се дође до бољег објашњења

и разумевања тако важног социјалног и историјског феномена какве су политичке промене које су у виду домино ефекта недавно захватиле већину арапских земаља, већ је реч и о прегнућу да се дође до бољег објашњења и разумевања механизма мултикаузалног деловања различитих детерминати – како оних ендогених, тако и оних егзогених.

Како се домаћа друштвена наука бавила арапским светом нешто чешће из историјског и културно-религијског угла, ауторова афирмација социолошког приступа даће нову научну слику ових друштава, али и дубоких политичких, те социјалних промена које се у њима одигравају.

Посебан значај имаће налази о деловању каузалних механизма који ће се моћи применити и код анализа осталих (полу)периферијских друштава, у које спада и Србија.

Закључак

Образложење које је кандидат дао за предлог теме има одговарајућу структуру, те примерену теоријску и методолошку основу. Кандидат је добро образложио социолошку релевантност и актуелност одабране теме, као и начине на које намерава да дође до одговора на главна истраживачка питања. Циљеви и хипотезе су солидно одабрани, као и одговарајућа научна методологија. Предложена литература (наведена у додатку овом извештају) је задовољавајућа. Објављени научни радови кандидата, као и показана мотивисаност да се ухвати у коштац са овом, доста комплексном истраживачком темом, указују на способност кандидата да може с успехом савладати ову тему.

Узимајући у обзир све горе наведено, Комисија једногласно предлаже Комисији за докторске студије и Наставно-научном већу Филозофског факултета да Дејану Радиновићу одобри израду докторске дисертације на тему *Друштвени корени политичких преврата у арапским земљама почетком XXI века*

7. март 2013, Београд

Чланови комисије

ментор: др Слободан Антонић, редовни професор

др Милан Вукомановић, редовни професор

др Мирјана Бобић, ванредни професор

др Владимир Вулетић, ванредни професор

